

Egy szociális törvény a rendeletalkotás útvesztőiben: a vasárnapi munkaszünet bevezetése Magyarországon

A szabad piac elméletére épülő gazdasági liberalizmust Nyugat-Európa országaiban az 1860-as évektől kiegészítette az állam fokozott szerepvállalása,¹ Magyarországon azonban az 1890-es évek elejéig érvényben maradtak az egyéni munkaszerződésekre épülő, a jogszabályok és kollektív megállapodások által nem korlátozott termelési keretek. A liberális munkajog szabályainak hazai érvényesülése nem függetleníthető az állam szerepéről vallott ellentétes felfogásoktól, attól, hogy bár az 1867 után hatalomra került liberális elit a jogállami koncepció jegyében több ponton is a kormányzati szféra törvények által szabályozott tevékenységének bővítésén munkálkodott, számos területen mégis az „éjjeliőr”-szerepnek megfelelő modellt igyekezett megvalósítani, s nemcsak a gazdaságpolitikában, de az oktatásban vagy a társadalmi konfliktusok orvoslása során is óvott a hatalom túlzott befolyásától.² Jóllehet a liberális paradigma az 1870-es évek végére jelentősen módosult, a változások legfőképpen a gazdaságirányítás területén mutatkoztak meg,³ s kevéssé jártak együtt az államhatalom társadalmi szerepkörének újragondolásával. A hazai liberalizmus fejlődése nem vezetett el a szociálliberális irányzat kialakulásához, ezért képviselői a szociális feszültségek feloldását továbbra sem az államtól, hanem a társadalmi öngondoskodás jegyében az egyes rétegek önálló kezdeményezéseitől várták.

Az 1870-es, 1880-as évek elhanyagolt kérdései között említhetjük a szociális vagy munkáskérdést. A korszak gondolkodói érzékelték ugyan a tőkés gazdálkodás negatív társadalmi következményeit, a megoldások keresése során a klasszikus liberalizmus érveivel utasították el az állam tevékeny beavatkozásának gon-

---

1 Jürgen Kocka: Az európai történelem egyik problémája: a munka. Korall 5–6. (2001. ősz-tél) 5–17.

2 Péter László: Volt-e magyar társadalom a XIX. században? A jogrend és a civil társadalom képződése. In: *Uő*: Az Elbától keletre. Tanulmányok a magyar és kelet-európai történelemből. Osiris, Bp., 1998. 148–186.; Cieger András: A hatalomra jutott liberalizmus és az állam a dualizmus első felének magyar politikai gondolkodásában. Századvég Ú. F. 20. (2001. tavasz) 95–118.; Kautz Gyula: Az államgazdaság eszméje és a socialistikus financia kezdetei. MTA, Bp., 1883. (Értekezések a nemzetgazdaságtan és statisztika köréből I. 8.).

3 Heltai Ferencz: Az állami beavatkozás határai az iparfejlesztés körül. Nemzetgazdasági Szemle 13. (1889) 853–871.; Nagy Endre: Állami beavatkozás a monarchiabeli Magyarországon. Gazdaság- és Jogtudomány 9. (1977) 85–114.

dolatát. Így foglalt állást 1870-ben a munkáskérdést az elsők között definiáló Földes Béla, aki az ipari társadalom kialakulásában döntő jelentőséget tulajdonított a tőkével nem rendelkező osztály születésének.⁴ A korszak neves közgazdásza és statisztikusa meghatározónak tekintette a tőkés és a munkások között feszülő érdekkellentétet, a társadalom működésében mégis fontosabbnak ítélte a különböző társadalmi csoportok közötti érdekezozonosság felismerését. Adam Smithre és Ricardóra hivatkozva „a fejlődés természetes nehézségeként” értékelte az érdekek diszharmoniaját, s a bajok orvoslásához elegendőnek tartotta az állam, a tőkés és a munkások jóakarató együttműködését. A művelődés és a gazdasági jólét növekedése mellett a magasabb osztályok józan belátásától várta a társadalmi feszültségek feloldását. Azt javasolta, hogy az állam emelje a munkások erkölcsi és műveltségi színvonalát, a középosztályok jótékonykodjanak, s a tőkés mondjanak le a fényűző életmódról. Néhány évvel később, 1874-ben azonban Földes korszerűtlennek tartotta a gazdaság önszabályozó mechanizmusába vetett hitet, s a szabad verseny bírálatát fogalmazta meg.⁵ Megítélése szerint a gazdasági jólét nem lehet cél, legfeljebb eszközként szolgálhat arra, hogy a társadalmat a legnagyobb kulturális teljesítményekre sarkallja. A német katedraszocializmus képviselői, Albert Schäffle és Lujo Brentano nézeteit tartva követendőnek, az egyéni érdekekkel szemben az erkölcsi elvek érvényre juttatását kívánta a gazdaságban, s az állam beavatkozását nélkülözhetetlennek ítélte ott, ahol az egyéni érdekek magasabb társadalmi érdekekkel ütköznek.⁶ Földes álláspontjának megváltozásához bizonyára hozzájárultak az 1873-as gazdasági válság tapasztalatai, kortársai azonban nem követték példáját, s az általa képviselt katedraszocializmus nem vált meghatározóvá a hazai politikai gondolkodásban.

A kivételek között említhetjük Schvarcz Gyulát, aki államelméleti műveiben az egyént és a társadalmat szolgáló államhatalmat képzelte el, s „tüzetes törvényekkel” óhajtotta biztosítani az egyéni szabadságot „a hatalom százados túlkapásaiból egybetorlódtott joggyakorlattal” szemben.⁷ A liberális jogállamot nem csupán az önszabályozó gazdaság és társadalom kudarcai korrigálójának tekintette, hanem feladatait is sokoldalúan határozta meg, amikor közéjük sorolta a közművelődés, a közoktatás fejlesztését, a közegészségügy megteremtését, illetve a gazdaság egyes területein való közreműködését. Elméleti munkássága próbájaként Schvarcz tevékenyen részt vett az 1871. évi községi törvény parlamenti

4 *Lugossy [Földes] Béla*: A socialis kérdéstről. Nemzetgazdászati tanulmányok. Aigner, Pest, 1870.

5 *Weisz [Földes] Béla*: A nemzetgazdaságtani eszmék újabb fejlődése. Athenaeum, Bp., 1874.

6 *Wolfgang Klein*: Die „Kathedersocialisten”. Die „soziale Frage” als Problem der Volkswirtschaftslehre. In: Die soziale Bewegung im Deutschland des neunzehnten Jahrhunderts. Hrsg. Karl Josef Rivinius. 2. durchges. Aufl. Moos, München, 1989. 99–112.; *Richard A. Musgrave*: A public finance és a Finanzwissenschaft hagyományainak összevetése I. Köz-gazdaság 2. (2007) 3. sz. 59–79.

7 Schvarcz Gyula programja. Aigner, Pest, 1872. 19–20.; *Miru György*: Kísérlet az állam körül. Schvarcz Gyula reformtervei a dualizmuskori alkotmányosság továbbfejlesztésére. Aetas (1999) 1–2. sz. 86–111.

vitájában, amelynek eredményeként a törvényhozás községi hatáskörbe utalta a szegényügyet.⁸ Parlamenti interpellációiban a szegényügyet támogató állami közeg felállítását és önálló szegényügyi törvényt sürgetett. A kérdést az árvaügyhöz hasonló jelentőségű problémának tekintette, ezért élesen bírálta a hazai gyakorlatot, azt, hogy miközben Európa országai részletes törvényeket alkotnak, és sok milliót szentelnek a szociális ügyeknek, Magyarország beéri azzal, hogy megoldásukat a községek hatáskörébe utalja. A fennálló községi rendszerben, szabad közösség és hatékony önszerveződő társadalom hiányában ugyanis illuzórikusnak tartotta a törvény megvalósítását, ezért úgy vélte, a szabályozásnak legfeljebb akkor lehet fogantatja, ha végrehajtásához megfelelő anyagi eszközöket és igazgatási közegeket rendelnek, s ha az ellenőrzést maga az állam végzi.⁹

Földes folyamatosan formálódó, illetve Schvarcz doktrínerebb nézetei mellett határozottabban tükrözte a korabeli közgondolkodást Pulszky Ágoston álláspontja, amely még 1890-ben is a manchesterizmus érveivel, a „felvilágosult önérdelkekre” és az osztályok közötti szabad versenyre hivatkozva utasította el az állam beavatkozását a munkáskérdés megoldásába.¹⁰ A szerző a hazai gyáripar fejletlensége folytán külföldről importált jelenségként értékelte a problémát, s azért nem helyeselte az állami gondoskodást, a baj megelőzésének politikáját, mert megítélése szerint a munkásoknak tett idő előtti engedmények növelik a termelési költségeket, és akadályozzák az ipar fejlődését, így közvetetten a munkáskérdés megoldását is hátráltatják. Kortársaihoz hasonlóan úgy vélte, a munkáskérdést a munkások körében támadt fokozott vágyak keltik életre, ezért megoldását a gazdaság fejlődésétől és annak önszabályozó mechanizmusaitól várta. A nyugat-európai tapasztalatok közül a szabad versenyt nem sértő megoldásokat tartotta követendőnek, s az egyéni kezdeményezés és az önkéntes szervezkedés jegyében az angol minta, a munkások gazdasági és szociális önszerveződéseinek támogatását javasolta. Pulszky akkor sem tagadta meg a klasszikus liberalizmus tételeit, amikor a munkaszerződés szabadságával szemben bizonyos munkásvédelmi intézkedések elrendelését, a gyermek- és a női munka védelmét szorgalmazta. J. S. Millre hivatkozva úgy vélte, bár az egyéni érdek érvényesülése a legfontosabb, abban az esetben, ha az egyén nem képes szabadságával élni, a szabad verseny elmélete kiegészítésre szorul. Ezzel összefüggésben mindössze egyetlen területen, a heti munkaszünet törvény általi elrendelése során ítélte szükségesnek az állam beavatkozását.¹¹

8 Képviselőházi Napló 1869–1872. I. 430., V. 243.

9 *Schvarcz Gyula*: Államintézményeink és a kor igényei. Aigner, Pest, 1879. 471–474.; *Csizmadia Andor*: A szociális gondoskodás változásai Magyarországon. MTA ÁJTI, Bp., 1977. (A közigazgatás fejlesztése) 57–59.

10 *Pulszky Ágost*: A munkáskérdés. Eggenberger, Bp., 1890.; *Kupa László*: Pulszky Ágost politikai nézetei. Seneca, Bp., 1997. (Seneca Könyvek).

11 J. S. Mill „az egyén jogos szabadságába való illetéktelen beavatkozásnak” tekintette a munkaszüneti nap törvénybe iktatását, mégis elismerte hasznosságát. Úgy vélte, „megengedhető és igazságos, hogy a törvény szavatolja mindenki számára, hogy a többiek betartsák a szokást, oly módon, hogy elrendeli a legfontosabb munkatevékenységek felfüggesztését erre a napra. De ez

A szociális kérdések iránt kevésbé fogékony liberális irányzattal szemben a problémát a konzervatív oldal érzekelte határozottabban, amelynek nézeteit a katolicizmus jelenítette meg a legerőteljesebben.¹² A katolikus publicisztikában az 1880-as évek végétől jelentek meg a munkáskérdéssel foglalkozó írások, amelyek elsősorban a szocializmus kihívásaként értékelték a problémát, s a szociális reformokat a kor „új veszedelme” elleni gyógyírnak tekintették.¹³ A katolikus érvelés látszólag hasonlított a liberálisra, hiszen a magántulajdon szentsége és fenntartása mellett foglalt állást, de valójában nagyban különbözött attól, mivel a liberalizmust hibáztatta a magántulajdon rendjének felforgatására törekvő eszmék megjelenéséért, táptalajuknak a keresztény kinyilatkoztatással ellentétes liberális hitetlenséget, a munkások körében eluralkodó „elvallástalanodást” és a manchesteri gazdálkodásból eredő kizsákmányolást tekintette.¹⁴ A katolikus sajtó a munkáskérdést egyszerűen a szocializmus kérdésévé redukálta, s ezáltal egy olyan jelenséget állított középpontba, amelynek Magyarországon akkor még nem volt számottevő társadalmi súlya. Az ellene való védekezés fontosságának hangsúlyozása azonban alkalmasnak bizonyult arra, hogy új társadalmi szerepkört követeljen a liberális állammal szemben egyre jobban teret vesztő egyházaknak.¹⁵ A munkáskérdés iránti érdeklődés a konzervatív eszmekört eredendően jellemző nagyobb szociális érzékenységen túl mindenekelőtt az egyházi pozíciók újratereztésére irányuló törekvésekkel

---

az igazolás, amely másoknak azon közvetlen érdekén alapul, hogy mindenki tartsa be ezt a gyakorlatot, nem vonatkozik azokra az önként vállalt foglalkozásokra, amelyeket valaki szabad ideje kitöltésére alkalmasnak tart, és legkisebb mértékben sem jó annak alátámasztására, hogy törvényesen korlátozzák a szórakozási lehetőségeket.” *John Stuart Mill: A szabadságról. Századvég–Readers International, Bp. 1994. (Politikai Filozófia) 101–102. Arra nézve, Mill mely területeken tartotta elfogadhatónak a „laissez-faire” gyakorlatától való eltérést, ld. Musgrave, R. A.: A public finance i. m. (6. jz.) 60–61.*

- 12 A protestantizmus hasonló érdeklődést mutatott a munkáskérdés iránt, a protestáns egyházak számára azonban kevésbé számított hatalmi kérdésnek a megoldásában való részvétel. A témával foglalkozó elméleti írások a katolikus reakciókhoz hasonlóan a szocializmus közömbösítése érdekében sürgették az egyházak állásfoglalását, s hasznosnak ítélték azt, hogy „egy kis szociális olaj” vegyüljön a társadalom életébe. Miközben rámutattak a szocializmus kollektívizmusában rejlő veszélyekre, a kereszténység eredendő szocialisztikus vonásait s a karitatív munka fontosságát emelték ki. *Szlávik Máttyás: A socialismus és a kereszténység. Protestáns Szemle 7. (1895) 489–494.; Kenessey Béla: A protestáns egyház társadalmi munkássága. Uo. 6. (1894) 258–277.; Petri Elek: Az újtestamentum társadalmi eszméi és intézményeiről. Uo. 5. (1893) 361–384.; Raffay Sándor: Az első keresztények socialismusa. Uo. 12. (1900) 405–420.*
- 13 *Való Simon: A lüttichi kath. szociális congressus. Katholikus Szemle 1. (1887) 161–195; Úő: Vallás és szocializmus a modern társadalmakban. Uo. 5. (1891) 260–277.*
- 14 *Való S.: Vallás és szocializmus i. m. (13. jz.); Schlauch Lőrinc nagyváradai püspök beszéde a munkáskérdésről. Magyar Ipar 1891. aug. 30. Rendkívüli melléklet 1–8. A püspök az „elvallástalanodásban” és a tudomány hatásában látta a szocializmus okait, a munka szabadságára hivatkozva erkölcsstelennek, s a munkásokra nézve egyenesen igazságtalannak ítélte a nyolcórás munkanap követelését.*
- 15 A kérdés aktualitását az ekkor induló egyházpolitikai küzdelem jelzi: *Salacz Gábor: A magyar kultúrharc története 1890–1895. Dunántúl Pécsi Egyetemi K., Bács [!], 1938.*

függött össze.¹⁶ A katolikus egyház új módon igyekezett kijelölni helyét az állam mellett, amikor képviselői azt hangsúlyozták, hogy egyedül a valláserkölcsi nevelés akadályozhatja meg a társadalmi rendet felforgató eszmék térhódítását, ami kizárólag az állam és az egyház fokozottabb együttműködésével, s az utóbbi tekintélyének és társadalmi szerepkörének növelésével valósítható meg. A pozícionyerést célzó gondolatokhoz azonban nem társult konkrét társadalmi program és cselekvés, s a konzervatív oldal az 1890-es évek közepéig érdemben nem foglalkozott a kérdéssel.¹⁷

A fentiekől eltérő, hatékony elméleti-politikai irányzat hiányában a magyar munkajog a század utolsó harmadában is a reformkorban kialakult liberális szabályokat érvényesítette. Az 1840-es évektől megalkotott törvények a nemzeti ipar megeremtését, a céhes kötöttségek lebontását és az iparszabadság megeremtését célozták,¹⁸ s ennek jegyében fektették le a jogilag szabad bér munkás szabad munkavállalásának jogát és a munkaadó korlátlan szabadságát a munkaerő feletti rendelkezésre. A liberális munkajog a munkás és a munkaadó közötti kapcsolatot a magánszféra egyik személyes jellegű viszonyának tekintette, s pozitíve nem írta elő az egymással szemben követendő magatartást. A jogalkotás a felek egyenrangúságából indult ki, s a két oldal szabad egyezkedésére bízta a munkavégzés feltételeinek meghatározását. Az államnak mindössze az a feladat jutott, hogy garantálja az egyenrangú felek szerződését, s csupán arra vigyázhatott, hogy megtartsák a felek szabad egyezkedése révén született megegyezést.¹⁹

A gyakorlatban azonban a munkás és a munkaadó egyenrangúsága fikciónak bizonyult, hiszen a tételes jog azáltal, hogy nem vette figyelembe a tulajdonviszonyokból eredő különbségeket, kimondatlanul is az erősebb félnek kedvezett. A nemzetgazdaság érdeke is erre ösztönzött, a nemzeti ipar fejlesztése

16 A katolicizmus azt sugallta, hogy a munkások rossz helyzetének forrása a körükben elterjedt istentagadásban, dologtalanságban, pazarlásban és korhelykedésben rejlik. Az állam azonban egyedül nem képes felszámolni a munkakerülést és az élvhajhászatot, a munkásokat vissza kell vezetni Istenhez, s e feladat végrehajtására kizárólag az egyház hivatott. *Való Simon: A szocializmus orvoslása a modern társadalmakban.* Katolikus Szemle 5. (1891) 389–410.

17 *Pány Sándor: XIII. Leó és a munkásügy.* Uo. 5. (1891) 499–509.

18 Magyar Törvénytár. 1836–1868. évi törvények. Szerk. Márkus Dezső. Franklin, Bp., 1896. (Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár) 149–150. 1840:17. tc. A gyárok jogviszonyáról; uo. 145–149. 1840:16. tc. A kereskedőkről.

19 A tételes jog az egyéni szabadság jegyében a munkaadói és a munkavállalói oldalon is tiltotta a szervezkedést, az összebészélést, a kartellezést, s az állam csak akkor avatkozhatott be a köztük lévő viszonyba, ha a vita során az egyik fél átlépte a jogos eszköz használatának határait. Az állam mindössze az eszközök használatát minősíthette, a követelések tartalmát nem, ezáltal a munkaviszony szabályozása csak nagyon általános lehetett, s nem terjedt ki a munkaidő, a munkafeltételek és a bérek nagyságának meghatározására. *Schlett István: A „munkáskérdés” és a szocializmus a magyar politikai gondolkodásban 1848–1906.* Adalékok a politikai ideológiák jelentésváltozásához. Kossuth, Bp., 1987.; *Bódy Zsombor: A munkaviszony a kereskedelem és iparban a századforduló Magyarországon a joggyakorlat tükrében.* In: Régi témák, mai kérdések a mentalitástörténetben. Szerk. Sasfi Csaba. KEMÖL, Esztergom, 2000. (Rendi társadalom – polgári társadalom 11.) 219–230.

ugyanis nehezen valósulhatott meg a munkaadók érdekeinek állami védelme nélkül. Az, hogy a kiegyezést követően a törvényhozás inkább a munkaadókat részesítette előnyben, megmutatkozott abban, hogy 1872-ig büntetőjogilag is üldözték a munkások koalícióit, s bár az 1872. évi ipartörvény e szankciót megszüntette, nem mondta ki a szervezkedés szabadságát. Az első ipartörvényben a munkaadói oldal érdekvédelme több ponton is erősebben érvényesült, hiszen az eredetileg javasolt 12 óra helyett 14 órában határozta meg a napi munkaidőt, s a munkarend megállapítását a tulajdonos egyoldalú döntésére bízta, míg a szerződés megszegéséért a munkaadó csak kártérítéssel, a munkás azonban szabadságvesztéssel is fizethetett.²⁰

A munkajog területén a liberális szabályozás az 1890-es évekig érvényben maradt, az évtized elején azonban a kormány egyszerre terjesztett be törvényjavaslatot a vasárnapi munkaszünetre, valamint a baleset- és a betegbiztosításra vonatkozóan.²¹ A magyar állami szociálpolitika kezdeti lépéseinél tehát egyszerre érvényesült a korszak két szociálpolitikai irányzata, az angol gyökerű munkásvédelem és a német mintájú munkásbiztosítás alternatívája. A munkásvédelem terén élenjáró Angliában már a 19. század első felében elfogadták az első olyan törvényeket, amelyek a munkaadókat a munkakörülmények javítására és a munkaidő korlátozására kötelezték. Az 1819. évi első gyári törvény eltiltotta a 9 évesnél fiatalabb gyermekek munkáját. 1833-ban felállították az iparfelügyelői rendszert, s az előbbi tilalom mellett a 13 év alatti gyermekek munkáját 9 órában maximálták. Az 1844. évi gyári törvény a textiliparban a nők és a gyermekek munkaidejét 12 órában szabályozta, míg az 1842. évi bányatörvény a föld alatti munkahelyeken tiltotta meg a nők és a 10 évesnél fiatalabb fiúk alkalmazását.²² A német találmánynak tekinthető biztosítási rendszer azonban csak az 1880-as években épült ki, összhangban Bismarck törekvésével, aki a munkásvédelem híveivel szemben a vállalatok versenyképességét kevésbé befolyásoló, illetve az üzemek számára külön előírásokat és külső ellenőrzést nem tartalmazó rendelkezések mellett foglalt állást. A baleset-, a beteg- és a nyugdíj-biztosítási törvények elfogadásával a világ első állami társadalombiztosítási rendszere jött létre, amely mellett csak Bismarck bukása után kapott helyet a munkásvédelem a vasárnapi munkaszünetről, az iparfelügyeleti rend-

20 Magyar Törvénytár. 1872–1874. évi törvéncikkek. Szerk. Márkus Dezső. Franklin, Bp., 1896. (Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár) 22–32. 1872:8. tc. Ipartörvény; *Lőrincz Ernő*: A munkaviszonyok szabályozása Magyarországon a kapitalizmus kezdeteitől az első világháború végéig. 1840–1918. Akadémiai, Bp., 1974. 21–27.

21 A magyar szociálpolitikát elemző fontosabb munkák: *Gyáni Gábor*: A szociálpolitika múltja Magyarországon. História–MTA TTI, Bp., 1994. (História Könyvtár. Előadások a történettudomány műhelyeiből 4.); *Bódy Zsombor*: A „szociális kérdés” kezelésének alternatívái a 19. század végén. Az 1891-es kötelező betegbiztosítási törvény keletkezése. Korall 5–6. (2001. ősz-tél) 72–93.; *Csizmadia A.*: i. m. (9. jz.); *Heller Farkas*: Magyarország socialpolitikája. Németh, Bp., 1923.

22 *Kenneth Morgan*: The Birth of Industrial Britain. Social Change, 1750–1850. Pearson, Harlow, 2004. (Seminar studies in history) 7–20.; *Trevor May*: An Economic and Social History of Britain, 1760–1970. Longman, Harlow, 1987. 57–64., 112–145.

szerről szóló, valamint a női és a gyermekmunkát korlátozó törvények formájában.²³

Az első hazai szociális törvények közül a kötelező vasárnapi munkaszünet bevezetésének körülményeivel foglalkozunk. A minisztériumi iratanyag, a korabeli sajtó és a parlamenti dokumentumok segítségével kívánjuk bemutatni, milyen következményekkel járt az, hogy a szociális kérdés iránt fogékony, hatékony elméleti-politikai irányzat, illetve számottevő szervezett munkásmozgalom hiányában a szociális gondoskodás, s benne a vasárnapi munkaszünet programját Magyarországon az állami bürokratikus apparátus vállalta fel.²⁴ Ezzel összefüggésben a jogalkotás hatását, annak részleteit vizsgáljuk, miként csökkentették a nehezen induló munkásvédelmi törvénykezés hatékonyságát a hazai jogi szabályozás keretei között nagy jelentőséggel bíró s a munkaszünet alól felmentést nyújtó miniszteri rendeletek. Úgy véljük, az állami szociálpolitika érvényesülését messzemenően befolyásolta az a tény, hogy az Elbától keletre fekvő államokban az állami szabad cselekvés autokratikus elve alapján a kormány széles körű rendeletkibocsátó joggal, s a közigazgatás jelentős diszkrecionális hatáskörrel rendelkezett.²⁵ Magyarországon mindez 1867 után érvényesült erőteljesen, az önállósodó és erős végrehajtó hatalom legiszlatív feladatokat is ellátott, s törvényes felhatalmazás alapján rendeletek sokaságát adta ki, amelyeket a kormány saját hatáskörében, újabb törvényi felhatalmazás nélkül módosíthatott.

Az, hogy a kortársak körében a kormányzat illetően jogkörének megítélése nem bizonyult egyértelműnek, világosan tükröződött egy, a magyar jogászgyűlés állandó bizottsága által 1882-ben feltett kérdésben, amely a törvényhozó és a végrehajtó hatalom viszonyát érintve azt firtatta, szabad-e újabb felhatalmazás nélkül, rendeleti úton megváltoztatni a törvényhozás döntése alapján kibocsátott

23 *Wolfgang Stump*: Die deutsche Sozialgesetzgebung unter Otto von Bismarck. In: Die soziale Bewegung i. m. (6. jz.) 113–124.; *Hans-Ulrich Wehler*: Deutsche Gesellschaftsgeschichte. III. Von der „Deutschen Doppelrevolution“ bis zum Beginn des Ersten Weltkrieges 1849–1914. Beck, München, 1995. 907–915. Az 1890 utáni korszak szociálpolitikáját elemzi *Albin Gladen*: Geschichte der Sozialpolitik in Deutschland. Eine Analyse ihrer Bedingungen, Formen, Zielsetzungen und Auswirkungen. Steiner, Wiesbaden, 1974. 78–90.; *Karl Erich Born*: Staat und Sozialpolitik seit Bismarcks Sturz. Ein Beitrag zur Geschichte der innenpolitischen Entwicklung des Deutschen Reiches 1890–1914. Steiner, Wiesbaden, 1957. 84–112. A német szociálpolitika átalakulására adott hazai reakciót ld.: A munkáskérdés legújabb eseményei. Magyar Ipar 1890. febr. 20. 2.

24 A leginkább érintett Kereskedelemügyi Minisztérium iratanyagát tekintettük át (Magyar Országos Levéltár [= MOL], K 231 Kereskedelemügyi minisztériumi levéltár, Ipari és belkereskedelmi osztály), s érintettük a bányászat, a kohászat, az állami pénzverde és az államjövődéki cikkek terén illetékes Pénzügyminisztérium működését. A korszak közgazdasági folyóiratai és hírlapjai közül a *Nemzetgazdasági Szemle* és az Országos Iparegyesület folyóirata, a *Magyar Ipar*, illetve a *Népszava* és az izraelita sajtó, az *Egyenlőség* és a *Zsidó Híradó* vonatkozó számait használtuk. A törvény parlamenti vitájához ld.: Képviselőházi Napló 1881–1884. XVI. 297–304.; Képviselőházi Napló 1887–1892. XXI. 369–427.; Képviselőházi Irományok 1887–1892. XXII. 214–220., 294–297., XXIX. 158–162.

25 *Péter L.*: Volt-e magyar társadalom i. m. (2. jz.) 167–171.; *Csizmadia [Andor]–Máthé [Gábor]–Nagy [Endre]*: Magyar közigazgatástörténet. Átd. kiad. ÁIF, Bp., 1990. 61–69.

miniszteri rendeletet.²⁶ A kérdés egy 1882. júliusi belügyminiszteri rendelet kapcsán fogalmazódott meg, amely a tiszaezlári események közepette megjelent két antiszemita sajtótermék betiltásáról, illetve a jövőben a zsidóság ellen tettleges támadásra buzdító iratok lefoglalásáról rendelkezett.²⁷ A válaszadók közül Concha Győző a rendeletnek az 1848. évi sajtótörvénnyel, illetve a sajtótermékek közigazgatási lefoglalását lehetetlenné tevő 1867. évi sajtórendeletekkel való összeegyeztethetőségét vizsgálta, s a magyar szabályozást összehasonlította az angol, a francia és a német joggyakorlattal. Elemzésében rámutatott arra, hogy míg az említett országokban a törvényhozó és a rendeletalkotó hatalom működési köre pontosan elhatárolt, s a kormány csak indokolt esetekben tölthet be törvényhozói szerepkört, Magyarországon e két funkció határai nem válnak el világosan, a kormány kezében olyan mértékű hatalom összpontosul, amelyre más országokban nincs példa. A magyar végrehajtó hatalom nem csak törvénypótló rendeleteket, de rendkívüli és kivételes rendszabályokat is alkothat, sőt a törvények felfüggesztésére is jogosult. Tekintettel azonban arra, hogy a kormány felhatalmazása a törvényhozás körébe tartozó ügyek szabályozására a szuverén hatalom egy részének átruházását jelenti, egyben arra is feljogosítja azt, hogy rendeletét a megváltozott körülmények hatására újabb törvényhozási felhatalmazás nélkül módosítsa. Concha érvelése tehát a kérdéses témában a fennálló gyakorlatot támasztotta alá, annak ellentmondásos hatását azonban többek között a kötelező vasárnapi munkaszünet bevezetése körül kialakult eltérő álláspontok és a megvalósult szabályozás részletei érzékeltetik.

A vasárnapi munkaszünet

A kiegyezést követő hazai ipartörvények a munka- és a pihenőidőről szűkszavúan és tág keretek között rendelkeztek, szabad verseny keretei között ugyanis a szerződő felek a munkaidő hosszát, a bérek nagyságához és az egyéb munkafeltételekhez hasonlóan, általában szabadon állapították meg. Az 1872. évi első és az 1884. évi második ipartörvény 14 óra kötelező munkaidőt tett lehetővé, s azon túl, hogy kimondta, tilos a nappali munkát reggel 5 óra előtt elkezdni és este 9 órán túl kiterjeszteni, nem korlátozta a felnőtt munkások nappali és éjjeli összmunkaidejét, s nem állapított meg a kettő között kötelező érvényű pihenőidőt. Mindössze a napközi munkaszünetről rendelkezett, a munkásoknak délelőtt és délután fél-fél óra, délben egy óra szünetet engedélyezve.²⁸ A második ipartörvény a gyermekmunka meghatározásával és munkaidejének csökkentésé-

26 *Concha Győző*: Hatvan év tudományos mozgalmi között. Összegyűjtött értekezései és bírálati. I-II. MTA, Bp., 1928–1935. I. 400–420.

27 A rendelet keletkezésének körülményeit ld. bővebben: *Kubinszky Judit*: Politikai antiszemitizmus Magyarországon. 1875–1890. Kossuth, Bp., 1976. 88–102., 147–148.

28 Magyar Törvénytár. 1872–1874. évi törvénycikkek i. m. (20. jz.) 22–32. 1872:8. tc. Ipartörvény; Magyar Törvénytár. 1884–1886. évi törvénycikkek. Szerk. Márkus Dezső. Franklin, Bp., 1896. (Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár) 59–93. 1884:17. tc. Ipartörvény.

vel lépett túl az előzőn,²⁹ de a felnőttek éjjeli munkájának korlátozására sem ekkor, sem később nem került sor.³⁰ E tág keretszabályok a munkaadónak nagy mozgásteret hagytak, s a pihenőidő a gyakorlatban az iparág és a munkavégzés jellegétől függően a munkaadó és a munkás önkéntes megegyezésétől függött, ami akár a munkanap korlátlan megnyújtásához is vezethetett.³¹

A heti munkaszünet bizonyos szakmákban és iparágakban jóval a jogi szabályozás előtt is létezett, s ez a nap a keresztény szokásjog szerint rendszerint vasárnapra esett. A tételes jog Magyarországon először vallási szempontok alapján, a bevett felekezetek viszonyosságát kimondó 1868. évi 53. tc. keretében rendelkezett a kérdéstről, amikor az istentiszteletek zavartalansága érdekében vasárnapokon „minden nyilvános és nem elkerülhetetlenül szükséges munka” felfüggesztését mondta ki.³² A rendelkezés azonban, azon túl, hogy vallási, s nem szociális szempontot érvényesített, nem vonatkozott a „nem nyilvános”, azaz a gyári, az üzemi és egyéb munkákra, s hatását nagyban csökkentette az, hogy rendkívül enyhén szankcionált. Az ipari munka szociális szempontú vasárnapi szünetelésének gondolata először az 1872-es és az 1884-es ipartörvény tárgyalása során merült fel, a képviselőházi viták ellenére azonban nem került sor tételes szabályozásra. Az ipartörvények mindössze arra kötelezték a munkaadókat, hogy a vallási ünnepeken gyári munkásaiknak, tanoncaiknak és segédeiknek tegyék lehetővé az istentiszteletek látogatását.³³ Az ellenzék szónokai mindkét törvény megalkotásakor szerettek volna továbblépni a kötelező vasárnapi munkaszünet bevezetése felé, s a második ipartörvény tárgyalásakor ennek érdekében Irányi Dániel terjesztett be határozati javaslatot. A vita résztvevői már ekkor több olyan gyakorlati szempontot megfogalmaztak, amelyeket a későbbiekben is mérlegelni kellett. Apponyi Albert a vasárnapi pihenőnap beiktatását elsősorban a hét többi napjain dolgozó tanoncok képzése miatt látta szükségesnek. Az Irányi javaslatát egyébként támogató Széchényi Pál földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter azonban aggályait fejezte ki amiatt, hogy a munkások a szabadidőt korcsmalátogatással töltenék el. Félelmeiben osztozott Tisza Kálmán, aki ezért angol mintára a munkaszünet bevezetésével együtt az italfogyasz-

29 Magyar Törvénytár. 1884–1886. évi törvényczikkek i. m. (28. jz.) 71–72., 80. 1884:17. tc. 60., 64–65., 115., 117. §.

30 Később csupán a nők éjjeli munkájának tilalmát rendelik el: Magyar Törvénytár. 1908. évi törvényczikkek. Jegyzetekkel ellátta Márkus Dezső. Franklin, Bp., 1909. (Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár) 1223–1233. 1908:53. tc. Az iparban alkalmazott nők éjjeli munkájának tilalma; Magyar Törvénytár. 1911. évi törvényczikkek. Jegyzetekkel ellátta Márkus Dezső. Franklin, Bp., 1912. (Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár) 509–520. 1911:19. tc. Az iparüzemekben alkalmazott nők éjjeli munkájának eltiltásáról.

31 *Lőrincz E.*: i. m. (20. jz.) 97–106.

32 Magyar Törvénytár. 1836–1868. évi törvényczikkek i. m. (18. jz.) 507. 1868:53. tc. A törvényesen bevett felekezetek viszonyosságáról. 19. §.

33 Magyar Törvénytár. 1872–1874. évi törvényczikkek i. m. (20. jz.) 26., 28. 1872:8. tc. 42. §. b., 70. §. ut. bek.; Magyar Törvénytár. 1884–1886. évi törvényczikkek i. m. (28. jz.) 71., 75., 80. 1884:17. tc. 62. §. b., 89. §. 2. bek., 115. §. ut. bek.

tás korlátozását javasolta.³⁴ Az is kérdésként fogalmazódott meg, hogy a vasárnapi munkatiltalom csak a gyárakban és a műhelyekben dolgozóakra korlátozódjon vagy a kisiparosokra is kiterjedjen-e.³⁵ A kételyek ellenére a Képviselőház 1884. április 21-én mégis elfogadta Irányi határozati javaslatát, s kimondta: „tekintettel arra, hogy a vasárnapi munkaszünet úgy a testi erő fenntartására, mint a szellem fejlesztésére, a vallási-erkölcsi érzések ápolására s a családi élet kötelekeinek megszilárdítására szükséges, utasítsa a t. ház a kormányt, hogy a vasárnapi munkaszünet iránt törvényjavaslatot terjesszen elő”.³⁶ A kormány azonban az évtized végéig nem tett komolyabb lépéseket a törvény előkészítésére.

A végrehajtó hatalom annak ellenére tartózkodott a kérdés napirendre tűzésétől, hogy a minisztériumok már több évvel a képviselőházi viták előtt érzékelték a vasárnapi munkaszünetre és a munkaidő szabályozására vonatkozó társadalmi igényeket. A munkaszünet fennálló formái körüli konfliktusokról ugyanis az érintettek informálták a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi, illetve a Belügyminisztériumot, amelyek a felekezeti és törvényhatósági beadványok hatására az 1880-as évek elejétől kezdtek foglalkozni a kérdéssel.³⁷ A minisztériumokhoz intézett kérvények tanúsága szerint a legtöbb feszültséget azok a helyi konfliktusok okozták, amelyek a nyilvános munka fogalmának tisztázatlanságából eredtek. A fogalmat, mint láttuk, a vallásfelekezetek viszonyosságát szabályozó 1868. évi 53. törvény vezette be olyan módon, hogy vasárnapokon a „nyilvános és nem elkerülhetetlenül szükséges munkák” felfüggesztését mondta ki, tartalmát azonban pontosan nem határozta meg, s a paragrafus megszegőit enyhén szankcionálta. A vasárnapi istentiszteletek zavartalanosságát szolgáló rendelkezés érvényesítése a helyi közigazgatási hatóságok feladatai közé tartozott, amelyek saját hatáskörükben, meglehetősen eltérő módon értelmezték és helyi rendeletekkel szabályozták a vasárnapi nyilvános munkát.³⁸ Az evangélikus egyház egyetemes konventje ezért két alkalommal, 1880-ban és 1886-ban is panaszt tett a belügyminiszternél amiatt, hogy a törvényhatóságok csak a lelkészek felszólítására intézkednek, s arra kérte a kormányt, hogy a törvényalkotásig tegyen lépéseket a vasárnap és az ünnepnapok zavartalanosságának biztosítása érdekében.³⁹

Míg az egyházi hatóságok a vasárnap békéjét biztosítandó az 1868. évi 53. tc. következetesebb betartását szerették volna elérni, a gazdasági szektor szereplői közül többen a vasárnapi munka akadályozása ellen tiltakoztak, s indokolatlannak ítélték a törvény nevében intézkedő, de pontos hatáskörrel nem

34 Angliában 1872-ben William Gladstone miniszterelnöksége alatt fogadták el az italfogyasztás korlátozásáról szóló törvényt. Eszerint a korcsmák és a vendéglők a városokban reggel 6 és 11 óra között, vidéken 6 és 10 óra között tarthattak nyitva.

35 Képviselőházi Napló 1881–1884. XVI. 297–304.

36 Uo. 297–298., 304.

37 MOL K 231 41–42. cs.

38 A törvényhatósági szabályozás önkényességére szolgált példát Ungvár, ahol a vasárnapi istentiszteletek alatt a kereskedőknek csak a boltajtók felét kellett bezárniuk. Uo. 103. cs. 74842/1892.

39 Uo. 43. cs. 9053/1887.

rendelkező hatóságok fellépését. 1882-ben elsőként a Soproni Kereskedelmi és Iparkamara kérte a földművelési, ipari és kereskedelmi tárcát arra, hogy utassítsa a helyi törvényhatóságokat, a helyi viszonyokra tekintettel a kereskedelmi és ipari körökkel együttműködve helyhatósági rendeletekkel szabályozzák a vasárnapi munkát. A minisztérium a javaslatot véleményeztette a kamarákkal, majd miután 6 kamara ellene, 6 mellette nyilatkozott, nem foglalkozott tovább a kérdéssel.⁴⁰ Az 1880-as évek végén a teherfuvarozásban okozott komolyabb fennakadást a nyilvános munka fogalmával és a hatáskörökkel kapcsolatos bizonytalanság. 1888-ban a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara több nagyvállalat – a Dunagőzhajózási Társaság, a Déli Vasúttársaságok, a Magyar Szállítók Egyesülete – kérésére a belügyminiszterhez intézett folyamodványt, amelyben azt kifogásolta, hogy a fővárosi rendőrség vasárnap és ünnepnapokon nem csak az utcákon és a tereken, de a vasutak pályaudvarain is megtiltja a munkát, akadályozva a vasúton és hajón érkezett nyersanyagok elszállítását az üzemek telephelyeire.⁴¹ A beadvány hatására a belügyminiszter elmarasztalta a rendőrséget, s – miközben a rendőrség hatáskörének szabatosabb körülírására törekedett – javaslatot tett a nyilvános és szükséges munka pontos meghatározására, az utóbbi kategóriába a közbiztonság, a közforgalom, az élelmezés és az általános közgazdaság céljait kielégítő munkákat sorolva. A hasonló konfliktusok megoldásának lehetőségét azonban a miniszter is a vasárnapi munkaszünet átfogó szabályozásában látta.⁴²

A legérdekeltőbb társadalmi réteg, a munkásság körében az 1880-as évek elejétől egyszerre jelentkeztek a vasárnapi munkaszünet bevezetésére és a napi munkaidő rövidítésére vonatkozó igények, amelyek más óhajtott munkásvédelmi intézkedések, így a női és a gyermekmunka védelme, a baleset- és a betegsegélyező pénztárak munkásirányítása, a gyári törvényhozás, az üzemi panaszbizottságok felállítása, valamint az általános választójog programjával kapcsolódtak össze.⁴³ A kötelező vasárnapi munkaszünet az 1884. évi ipartörvény tárgyalását kísérő munkásmegmozdulások követelése között is első helyen szerepelt,⁴⁴ állást foglalt mellette többek között az aradi munkásgyűlés, a bádigos- és a kőművessegédek sztrájkja, valamint a Magyarországi Általános

40 Uo. 42. cs. 7069/1890. A szabályozás ellen foglalt állást az ipari vállalkozók legfontosabb érdekvédelmi szervezete, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara.

41 Uo. 43. cs. 62666/1888., 65474/1889.

42 Uo. 65474/1889., 19357/1889., 42082/1889.

43 *Rézler Gyula: A magyar nagyipari munkásság kialakulása. 1867–1914. Rekord, Bp., 1938.* (Kolosvár-szegedi értekezések a magyar művelődéstörténelem köréből) 117–127. Az 1880-as években a munkások általában 10 órás munkanapért küzdöttek, az 1889. júliusi párizsi nemzetközi munkáskongresszus határozata után azonban a 8 órás munkanap kivívására törekedtek. A nemzetközi munkás-kongresszus. Népszava 1889. júl. 14. 1.; A nyolcz órai munkanap érdekében. Népszava 1889. dec. 15. 1.; Tehát megtörtént! Népszava 1890. máj. 4. 1–3.

44 Az ipartörvény-javaslat. Népszava 1884. febr. 17. 1.; A népgyűlés. Népszava 1884. febr. 24. 2–3.; A munkások küldöttsége. Népszava 1884. márc. 2. 2–3. Az 1884. február 17-i népgyűlés határozatait eljuttatták a Képviselőház elnökéhez és Budapest polgármesteréhez.

Munkáspárt által az ipartörvény revíziójáért indított mozgalom.⁴⁵ A munkakörülmények javítása még sürgetőbb igénnyel merült fel az 1884 decemberében Steyerlak-Aninán történt bányakatasztrófa után; a 47 bányász halálát követelő szerencsétlenség hatására a fővárosi munkások népgyűlése petíciót intézett a Képviselőházhoz.⁴⁶ A vasárnapi munkaszünetre vonatkozó követelések 1885 nyarától kezdtek határozottabb formát ölteni, miután az osztrák parlament törvénybe iktatatta a heti munkaszünetet.⁴⁷ A kérelmek több alkalommal a törvényhozásig is eljutottak. 1885-ben például Veres József orosházi képviselő 60 orosházi munkás kérésére interpellált a Képviselőházban,⁴⁸ a következő évben a kereskedősegédek intéztek hasonló tartalmú kérvényt a parlamenthez.

A század végén ugyanis a kereskedelmi alkalmazottak és a nyomdászok munkaideje volt a leghosszabb, napi 15–17 óra, s a munkaidő szabályozása a kereskedelemben bizonyult a legnehezebbnek, hiszen a boltok rendszerint este 9 óráig nyitva tartottak. A kereskedelemben dolgozók, főként a kereskedelmi segédszemélyzet, a segédek és a tanoncok nehéz munkakörülményeit a magyar kereskedőifjúság országos értekezlete 1885-ben vitatta meg először.⁴⁹ A tanácskozás résztvevői a hajnaltól késő estig tartó hosszú munkaidő legfőbb káros hatásaként a kereskedelemben dolgozók képzetlenségét kifogásolták, amely abból eredt, hogy a kereskedők foglalkozásuk rabjai, s a tanoncként dolgozó 11–13 éves gyermekek nem tudják befejezni a gimnáziumot. A vasárnapi szünetet ezért nemcsak a pihenéshez, hanem a tanuláshoz, az elméleti szakismeretek elsajátításához is szükségesnek tekintették. Az értekezlet által kiküldött végrehajtó bizottság 1886 márciusában kérvényt intézett a Képviselőházhoz, amit a ház kiadott tanulmányozásra a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumnak. A kérvény készítői a munkaszünet iránti igényt a „kereskedő osztály öntudatra ébredése” jeleként értékelték, s a kereskedelmi forgalom megnövekedése miatt e réteg „társadalmi misszióját” hangsúlyozták, amelyet azonban csak akkor tölthet be, ha életkörülményei javulnak. A kérelem országszerte visszhangot keltett, s hatására 1887 elején és tavaszán több vidéki város – Győr, Debrecen, Pécs, Pancsova – kereskedőifjúsági betegápoló és segélyező egyletétől hasonló tartalmú beadvány érkezett a Képviselőházhoz, amely újfent kiadta azokat tanulmányozásra a minisztériumnak.⁵⁰ Ezzel egy időben, 1887 áprilisában a budapesti országos munkásgyűlés is kérvényt intézett a törvényhozáshoz, amelyben az

45 Munkások gyűlése Aradon. Népszava 1884. márc. 16. 3.; A budapesti ács-segédek mozgalma. Népszava 1884. ápr. 13. 3.; A budapesti kőműves-segédek mozgalma. I–III. Népszava 1884. jún. 15. 1–2., júl. 6. 2–3., aug. 3. 2.; A bádigos-segédek is felébredtek. I–II. Népszava 1884. júl. 13. 2., júl. 20. 2.; Mozogjunk. I–V. Népszava 1885. szept. 13. 1., 20. 1., 27. 1., okt. 4. 1., 11. 1.

46 A munkások kérvénye az országgyűléshez. Népszava 1885. márc. 29. 1–2.

47 A vasárnapi munkaszünet. Népszava 1885. jún. 7. 1.; *Pástét Kálmán*: Vasárnapi munkaszünet. Népszava 1885. aug. 9. 1–2.

48 Képviselőházi Napló 1884–1887. VII. 135.

49 MOL K 231 43. cs. 45281/1887.

50 Uo. 28851/1887., 45281/1887., 12757/1887. A pécsi, a pancsovai, a győri és a debreceni egyletek kérelmei.

általános választójog mellett baleset- és betegsegélyezési, valamint a kötelező vasárnapi munkaszünetet elrendelő törvényt sürgetett.⁵¹

Az említett beadványok közül a kereskedőifjak országos értekezletének kérénye bizonyult a leghatásosabbnak, s a minisztérium a Képviselőház utasítására 1886-tól kezdett intenzívebben foglalkozni a vasárnapi munkaszünettel. Országos adatgyűjtést kezdeményezett, kérdőívet intézett a kereskedelmi és iparkamarákhoz, az Országos Iparegyesülethez és több nagyobb város tanácsához, valamint pályázatot írt ki a szünet indoklására.⁵² Az apparátus a környező államok gyakorlatát is tanulmányozta, s elsősorban az osztrák és a német törvényekre fordított figyelmet.⁵³ Elkészített jelentése a vasárnapi munkaszünet vallási gyökereit hangsúlyozta, de jelenlegi aktualitását a munkaerő pihentetésének egészségügyi és gazdasági okaival támasztotta alá.⁵⁴ A jelentés kitért a munkaszünet munkabérré gyakorolt jótékony hatására, s a német katedraszocializmus képviselőjére, Lujo Brentanóra hivatkozva a jó egészségi állapotban lévő munkaerőnek a munkabért mérséklő befolyását emelte ki.⁵⁵

A kormány azonban 1887-ben egyelőre ad acta tette a dokumentumokat, s csak az évtized végén kezdeményezett újabb lépéseket a törvény előkészítésére.⁵⁶ A vasárnapi munkaszünetre vonatkozó törvénytervezet kidolgozása egy törvénycsomag részeként, a baleset- és a betegbiztosítási javaslat előkészítésével egy időben kezdődött el, amit azonban megelőzött, illetve kísért a kérdésről folytatott elméleti eszmecsere.⁵⁷ A korszak két szociálpolitikai irányzata, a munkásvédelem és a munkásbiztosítás párhuzamos jelenléte a szociális kérdésről

51 Az országos-munkásgyűlésről. I–II. Népszava 1887. ápr. 17. 1–2., ápr. 24. 1–2.

52 MOL K 231 43. cs. 51036/1886., 56036/1886., 12757/1887. A győztes pályamunka az egészségügyi szempontok fontosságát emelte ki, a folytonos munkavégzésnek a tüdőre veszélyes voltára és a templomlátogatás tisztaságra nevelő hatására hívta fel a figyelmet.

53 1886 januárjában a belügyminiszter megküldte a kereskedelmi miniszternek a Németországban érvényes törvények és rendeletek szövegét. 1886 júliusában az osztrák kereskedelmi miniszter küldött jelentést magyar kollégájának, amely a berlini nagykövét információi alapján a német állapotokról tájékoztatott, a német parlament ugyanis ekkor foglalkozott a vasárnapi és az ünnepi szünet kérdésével. A vita arról folyt, hogy a vasárnapi munkaszünet szabályozását a szövetségi államok vagy a birodalom hatáskörébe utalják-e. Uo. 36393/1886., 4647/1886.

54 Az Országos Közegészségügyi Egyesület is felhívta a minisztérium figyelmét a munkások alacsony átlagéletkorára és rossz egészségügyi állapotára. Uo. 42. cs. 8293/1889.

55 Eszerint a munkabér nagyságát nemcsak a megélhetés általános költségei befolyásolják, hanem az is, miből él a munkás akkor, ha beteg vagy nyomorékká válik. Ezért a munkás jó egészségi állapota mérséklően hat a munkabérré. Uo. 43. cs. 12757/1887., 36393/1886., 4647/1886.; Klein, W.: Die „Kathedersocialisten” i. m. (6. jz.) 99–112.

56 Tisza Kálmán kormánya 1889-ben foglalt állást a szociális törvények mellett, s a Szapáry-kormány folytatta az előző kabinet tevékenységét. Baross Gábor 1889-ben még a Tisza-kormány frissen kinevezett minisztereként kezdett a törvényjavaslatok előkészítéséhez. A Szapáry- és a Wekerle-kormány minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1890. március 16–1895. január 13. Összeáll., bev. Lakos János. MOL, Bp., 1999. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II.: Forráskiadványok 33.) 212–213.; A vasárnapi munkaszünet. Magyar Ipar 1890. febr. 20. 2.

57 A betegbiztosítási törvény keletkezésére ld. Bódy Zs.: A „szociális kérdés” i. m. (21. jz.); Heller F.: Magyarország socialpolitikája i. m. (21. jz.).

folytatott tudományos diskurzusban is tükröződött, amely az első gyakorlati lépésekhez hasonlóan a bürokratikus szférából indult ki. A témában megszólaló tudósok a minisztériumi apparátushoz kötődtek, s munkáik elméletileg támasztották alá a tervezett törvényeket. A tanulmányok többsége egyik vagy másik alternatíva mellett érvelt.⁵⁸ A biztosítási rendszer mellett 1883-ban a német kötelező balesetbiztosítási javaslat hatására Ecseri Lajos fejtette ki érveit, s a gyáripar kialakulása miatt a szegényügy kezelésének új formáira hívta fel a figyelmet.⁵⁹ Úgy vélte, hogy az iparosodás hatására egyre növekvő társadalmi nyomor felszámolására nem elegendő a munkások korábbi, helyi szintű segélyezése, hiszen az ipari munkásság nagy tömegei elszakadtak korábbi közösségeiktől. A szegényügy megoldása állami beavatkozást igényel, ami a munkásbiztosításon keresztül valósulhat meg. A cikk részletesen bemutatta a német baleset-biztosítási javaslatot, amely a vállalkozói szavatosság bevezetésével s a munkaadó felelősségének kimondásával garantálta a szerencsétlenül járt munkások kárpótlását.⁶⁰

A munkásvédelem területén a vasárnapi munkaszünetre vonatkozó törvényjavaslat előkészítésével egy időben Földes Béla tollából született meg az első komoly elméleti reakció, amely a munkásbiztosítás és a munkásvédelem alternatíváit szembeállítva az utóbbi mellett foglalt állást.⁶¹ A tanulmány a munkásvédelmet azért ítélte fontosabbnak, mert nem ró anyagi terhet a munkásra, előnyeit viszont egész életén keresztül élvezzi, míg a biztosítás hasznából csak díjfizetés esetén, s csak abban az esetben profitál, ha beteg vagy ha balesetet szenved. A szerző a modern munkajog kiépülésével és a munkaszerződés rendszerének átalakításával összefüggésben szemlélte a munkásvédelmi rendelkezéseket. Úgy vélte, a munkaadó és a munkás közötti viszonyban a gyengébb fél védelmét kell biztosítani, ami azonban csak akkor valósulhat meg, ha a munkaszerződést kiemelik a magánjog szférájából, s a közigazgatási jog szintjére helyezik. Nem tagadta a munkásvédelem szabad verseny korlátozó hatását, ennél azonban fontosabbnak ítélte

58 A munkásvédelemről és a munkásbiztosításról mint egymást kiegészítő lehetőségekről írt 1889-ben Enyedi Lukács, a *Pesti Napló* és az *Egyetértés* vezércikkírója, aki 1890-től a pénzügyminisztérium magas beosztású képviselőjeként is foglalkozott a kérdéssel. *Enyedi Lukács: A munkás-biztosításokról. Nemzetgazdasági Szemle 13. (1889) 172–195.*

59 *Ecseri Lajos: A munkásbiztosítás kérdése. MTA, Bp., 1883. (Értekezések a nemzetgazdaságtan és statisztika köréből I. 6.) 177–219.* A magyar balesetbiztosítási törvény előkészületeit és az osztrák törvényt elemezte *Láng Lajos: A munkások biztosítása baleset ellen Ausztriában. Nemzetgazdasági Szemle 13. (1889) 58–71.* Ld. még *Friedmann Lipót: A munkások kötelező biztosítása balesetek ellen. Nemzetgazdasági Szemle 13. (1889) 881–886.*

60 A liberális munkajog értelmében a munkahelyi balesetknél a szerencsétlenül járt munkás csak akkor számíthatott kárpótlásra, ha megtalálták a mulasztás okozóját. A munkaszerződésből mint magánjogi szerződésből eredően a vállalkozót csak abban az esetben terhelte kártérítési kötelezettség, ha a balesetért ő volt a felelős. A munkaadó szavatosságának kimondásával azonban a vállalkozó szavatolta a munkahely biztonságát, s ha mégis baleset történt, kártérítéssel tartozott a munkásnak. A baleset-biztosítás esetében a szavatosságra kötelezett munkaadó kötött biztosítást a balesetekből rá háruló kárpótlási összeg fedezésére, s a munkás nem fizetett járulékot. *Bódy Zs.: A „szociális kérdés” i. m. (21. jz.) 75.*

61 *Földes Béla: Munkásvédelem és munkajog. Budapesti Szemle 18. (1890) 337–358.*

azt, hogy a munkaerő védelme, a jobb munkakörülmények elősegíthetik a társadalmi ellentétek kiegyenlítését és közömbösíthetik a szocialista eszméket. Földes a nők és a gyermekek védelme, valamint az iparfelügyelői rendszer mellett a legtöbb figyelmet a munkaidő szabályozásának és a vasárnapi munkaszünetnek szentelte, amelynek három funkcióját emelte ki: egészségügyi, azaz a munkásnak pihennie kell; erkölcsi, azaz lehetőséget kell adni arra, hogy a munkás egyéb szférákban is – család, község, társadalmi egylet – tevékenykedhessen; illetve vallási, azaz a szünet a munkásság körében elterjedt pesszimizmus és ateizmus helyett a nemesebb világnézet ápolását is szolgálhatja. A szerző a készülő törvényjavaslat ismeretében írta cikkét, így az azzal kapcsolatos kifogásait sem titkolta el. Különösen kényes és visszaélésre okot adó kérdésnek tekintette a munkaszünet alóli felmentések meghatározását, s ehhez a német tapasztalatok mérlegelését ajánlotta. A német kormány ugyanis éppen ekkor terjesztett be egy novellát az ipartörvény kiegészítésére a gyermek- és a női munka korlátozása, valamint a kötelező vasárnapi munkaszünet bevezetése érdekében, s a munkaszünet alóli felmentéseket törvény formájában kívánta szabályozni.⁶²

A minisztériumi adatgyűjtés és a fenti írások tanúsága szerint a hivatali apparátus és a kérdéssel elméleti szinten foglalkozó szakemberek az európai gyakorlatot is figyelemmel kísérték. A vasárnapi munkaszünet esetében az európai normák közvetlen hatását jelzi az, hogy a kormány a törvényjavaslatot nem sokkal a Berlinben megrendezett nemzetközi munkásvédelmi konferencia után terjesztette a Képviselőház elé. A hazai törvénytervezet előkészítését bizonyára meggyorsította az 1890 márciusában 13 ország részvételével összeült tanácskozás, amelyet Bismarck távozása után a német kormány kezdeményezésére hívtak össze, s amelyen a magyar kormány képviselői is megjelentek. A konferencia sokoldalúan foglalkozott a munkaidő szabályozásával, a gyermek- és a női munka védelmével, s a részt vevő államok részére ajánlásként fogalmazta meg a vasárnapi munkaszünet bevezetését.⁶³

A külföldi tapasztalatokra az 1890 elején elkészült törvényjavaslat indoklása is utalt, a hazai viszonyokat illetően azonban mindenekelőtt a társadalmi konfliktusok megelőzésének fontosságát hangsúlyozta.⁶⁴ A tervezet annak ellenére szükségesnek ítélte a munkaerő kímélését, hogy Magyarországon a gyáripar fejletlensége folytán egyelőre nem áll fenn éles ellentét a munkaadó és a munkás

62 Az 1890 utáni német törvénykiegészítéseket ld.: Akten zur staatlichen Sozialpolitik in Deutschland 1890–1914. Hrg. Peter Rassow–Karl Erich Born. Steiner, Wiesbaden, 1959. (Historische Forschungen 3.) 1–29.

63 *Fenyvessy Adolf*: A nemzetközi munkásvédő értekezéslet. Nemzetgazdasági Szemle 14. (1890) 667–696.; A berlini konferencia megállapodásai. Népszava 1890. ápr. 13. 13.; A berlini munkásvédő kongresszus határozatai. Magyar Ipar 1890. júl. 30. 1–3.; *Born, K. E.*: Staat und Sozialpolitik i. m. (23. jz.) 84–90.

64 A vasárnapi munkaszünetről 1890. február 1-jén született kormánydöntés, s a Kereskedelemügyi Minisztérium pár nap alatt elkészült a hat pontból álló tervezettel. A Szapáry- és a Wekerle-kormány minisztertanácsi jegyzőkönyvei i. m. (56. jz.) 212–213.; Képviselőházi Irományok 1887–1892. XXII. 214–220. Törvényjavaslat az ipari munkának vasárnapi szüneteléséről.

között, ami a munkásmozgalom olyan mértékű megerősödéséhez vezethetne, mint Nyugat-Európa államaiban. A munkaidő állami szabályozását az egészségtelen és túlhajtott verseny kiküszöbölése, a vallási-erkölcsi és a családi élet ápolása, valamint a művelődés feltételeinek megteremtése érdekében tartotta fontosnak. Az indoklás a több évszázados jogszokás alapján természetesnek tekintette azt, hogy a heti munkaszünet napja vasárnap. A hat pontból álló törvényjavaslat kimondta, hogy vasárnap az ipari munkának szünetelnie kell, kivéve a takarítást és a helyreállítási munkákat; a munkaszünet legkésőbb vasárnap reggel 6 órától 24 órán át tart; rendeletben kell megállapítani azokat az iparnemeket, ahol különös szempontok követelik meg a vasárnapi munkát, de ebben az esetben is biztosítani kell azt, hogy a munkások havonta legalább egy teljes vagy kéthetente egy fél vasárnapon munkaszünetet élvezhessenek; végül a rendelkezések megszegését pénzbüntetés terhe mellett kihágásnak minősítette. A tervezet nem szólt külön a kereskedelem munkaszünetéről, az ipar fogalma ugyanis a korabeli definíció szerint a kereskedelmet is magában foglalta,⁶⁵ illetve annak köszönhetően, hogy a hazai ipartörvények nem tettek különbséget az iparvállalatok között,⁶⁶ a szabályozás magától értetődően a kisipart is érintette.

A törvényjavaslat egyik legfontosabb jellemzője, hogy csupán kerettörvényként kívánta elrendelni az ipari munkák szünetelését, s a kereskedelmi miniszter hatáskörébe utalta azon iparnemek meghatározását, ahol az üzem félbeszakítása lehetetlen, illetve a folytonos üzemelést a fogyasztóközönség vagy a közforgalom igényei megkövetelik.⁶⁷ A törvénytervezet másik lényeges vonása, hogy nem határozott meg úgynevezett védett foglalkozásokat és tevékenységi köröket, amelyekre nézve kötelező lett volna a munkaszünet, ezért kezdettől fogva lehetőséget kínált a kivételek korlátlan számú elrendelésére. Ennek értelmében a törvény kiegészítéseként született meg a felmentéseket szabályozó rendelettervezet, amely összesen 49 ipari és kereskedelmi tevékenység esetén kívánta megengedni a vasárnapi munkát – 27 iparágban a folyamatos üzemelés fenntartása érdekében, 16 esetben a fogyasztók érdekében hivatkozva, 6 ágazatban a közlekedés biztosítása miatt.⁶⁸ A minisztériumnak tehát nemcsak a társadalmi igények közvetítésében jutott számottevő szerep, hanem a rendeletalkotás révén azt a jogot is elnyerte, hogy messzemenően meghatározza a munkaszünet tartalmát. Az, hogy a szabályozás jogköre kezdettől megoszlott a törvényhozás és a minisztérium között, azt jelentette, hogy az utóbbi a végrehajtó és ellenőrző funkciót

65 A kereskedelmet az 1872. évi első ipartörvény (8. tc.) 1. §-a vonta az ipar fogalma alá. Magyar Törvénytár. 1872–1874. évi törvénycikkek i. m. (20. jz.) 22.

66 Először az 1884. évi második ipartörvény (17. tc.) tartalmazott olyan pontokat, amelyek figyelmet fordítottak a kisipar eltérő viszonyaira. *Heltai Ferenc*: Az új ipartörvény és az állam s társadalom föladatai. Nemzetgazdasági Szemle 8. (1884) 426–451.; *Ballagi Béla*: Az ipartörvény magyarázata. Franklin, Bp., 1886.

67 A törvényjavaslat 5. §-a a pénzügyminiszter intézkedési jogát mondta ki a bányászati és kohászati üzemekre, az állami pénzverdére és az állami egyedáruságra nézve. Képviselőházi Irományok 1887–1892. XXII. 214.

68 MOL K 231 42. cs. 7069/1890.

meghaladó szerepkörhöz jutott. A rendeleti szabályozás ugyanis eredendően magában rejtette annak lehetőségét, hogy kiskapuként szolgál a vasárnapi munkaszünet ellenzői számára, akik védett foglalkozási csoportok hiányában s a hazai közéletben rögzült kijárási technikák segítségével hatékonyan befolyásolhatják a rendeletalkotást és a későbbi módosítások tartalmát.

A jogkörök megosztásában rejlő veszélyekre elsőként a tervezeteket értékelő szakmai vélemények világítottak rá. A parlamenti beterjesztés előtt a minisztérium elküldte a törvényjavaslatot és a felmentésekről szóló rendelettervezetet a társmisztereknek, a törvényhatóságoknak, a kereskedelmi és iparkamaráknak, véleményeztette az Országos Ipartanáccsal, az Országos Iparegyesülettel, a Kereskedelmi Csarnokkal, az Általános Munkás Betegsegélyező és Rokkantszövetkezéssel és más érdekelt szakmai körökkel. A beadványok szerint a kamarák többsége azért támogatta a törvényjavaslatot, mert úgy ítélte meg, hogy a heti szünet nem veszélyezteti az ipar versenyképességét, hiszen a gyárakban közmeg egyezés alapján már eddig is megvalósult az ipari munkák szünetelése.⁶⁹ A munkások érdekvédelmi szervezetei azonban nem tartották elegendőnek a szabályozást, s bár támogatták azt, több ponton is szerettek volna továbblépni. A Betegsegélyező és Rokkantszövetkezet, valamint a Magyar Könyvnyomdászok és Betűöntők Egylete a vasárnapi munkaszüneten túl a napi munkaidő leszállítását, illetve a normál munkaidő törvényben való megállapítását javasolta.⁷⁰ Hasonlóan foglaltak állást az 1890 tavaszán tartott munkásgyűlések. A május 1-jei budapesti és kolozsvári munkásgyűlés feliratban üdvözölte a javaslatot, de további követeléseket is támasztott, például a 8 órás munkanap és más munkásvédő rendelkezések bevezetését.⁷¹ Az ipari vállalkozók legfontosabb érdek-képviselői fóruma, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara azonban ellenezte a tervezetet, elegendőnek ítélve az 1868. évi 53. tc. és az 1884. évi ipartörvény rendelkezéseit. A kamara az ipar versenyképességét veszélyeztető tényezőként értékelte a munkaszünet bevezetését, illetve kötelezővé tételét éppen amiatt tartotta szükségletlennek, mert megítélése szerint a gyárakban régóta nem jellemző a vasárnapi munka. Átfogó szabályozás helyett inkább azon foglalkozási csoportok meghatározását javasolta, amelyek számára kötelező lenne a munkaszünet.⁷²

69 Így vélekedett többek között a brassói, a debreceni, az eszéki, a kassai, a kolozsvári, a zágrábi és a zengyi kamara, valamint a Magyar Kereskedelmi Csarnok és az Országos Iparegyesület. A pozsonyi és a soproni kamara a mezőgazdaságra is szerette volna kiterjeszteni a munkaszünetet, a Pesti Polgári Kereskedelmi Testület és a Fővárosi Kis- és Középkereskedők Társulata azonban a kereskedők érdekeit helyezte előtérbe. Uo. 30277/1890.

70 Uo.

71 Ilyen véleményt fogalmaztak meg a május 1-jei aradi, az áprilisi újvidéki, szászvárosi, temesvári népgyűlések és a kassai kereskedőifjak. Uo. 27556/1890.; A május 1-sei munkásmozgalomhoz. Népszava 1890. máj. 11. 3.

72 MOL K 231 42. cs. 30277/1890. A javaslat ellenzői között a fiumei kamara a munkások és a munkaadók közti szerződés szabadságát féltette, a temesvári kamara a kötelező vasárnapi munkaszünet helyett, a protestáns és görögkeleti egyházi ünnepekre tekintettel, a felek szabad meg egyezése alapján heti pihenőnapot javasolt. Uo. 15559/1890.

A törvény gyakorlati végrehajtása a felmentésekről szóló rendeletről függött, ezért a törvényjavaslat támogatásának és elutasításának indokaiba az előbbieknél is mélyebb betekintést nyújtanak a rendlettervezetre adott vélemények.⁷³ Az értékelések szerint a kereskedelmi és iparkamarák többsége annak reményében támogatta a törvényjavaslatot, hogy a felmentések lehetővé fogják tenni az ipari-munkaadói érdekek megóvását, ezért több szakmai szervezet a törvény elfogadása fejében újabb ágazatokat kívánt bevonni a kivételezettek körébe.⁷⁴ De a törvényt általánosságban elvető kamarák egy része is hasonló megfontolásból, abban bízva nem emelt kifogást, hogy a kivételek nagy száma miatt a törvény nem fog túlságosan nagy munkakiesést okozni.⁷⁵ Sőt a budapesti kamara a felmentések számának további növelését javasolta.⁷⁶ A munkavállalókat képviselő Általános Munkás Betegsegélyező és Rokkantspéztár és a munkásgyűlések azonban nem értettek egyet a felmentések nagy számával, a szünet kötelező jellegének kimondását, valamint a vasárnap is dolgozó munkások felváltásának pontos meghatározását követelték. A Betegsegélyező és Rokkantspéztár jelentése a kisiparban és a kereskedelemben dolgozók egészségügyi állapotát ítélte a legrosszabbnak, s több javaslatot fogalmazott meg a vasárnap is dolgozó munkások felváltására.⁷⁷

A legtöbb kamarai észrevétel a kereskedelem munkaszünetére vonatkozott. A törvényjavaslat nem szólt külön a kereskedelem munkaszünetéről, szabályozását teljes mértékben a végrehajtási rendeletről bízta, amely a fogyasztók igényeihez kívánta szabni az üzletek nyitva tartását.⁷⁸ E nehezen körülhatárolható elv alapján szélesre szabta a kivételezettek körét, összesen 16 esetben adva lehetőséget a vasárnapi munkára. Abból a megfontolásból, hogy a vásárlóknak vasárnap is be kell szerezniük az alapvető szükségleti cikkeket, egész napos nyitva tartást engedélyezett az élelmiszer-kereskedők (fűszer-, bor-, tea-, csemegekereskedők, szatócsok, kofák, gyümölcs-, tej- és lisztkereskedők), a vendéglők, a korcsmák, a sör-, a bor-, a pálinkamérők és a kávéházak számára. A rendlettervezet szerint déli 12 óráig dolgozhatott volna minden egyéb kereskedő és iparos elárusító, hasonlóan tarthattak volna nyitva a mészárosok és a vadhúskereskedők a fővárosban és a legalább 20 ezer lakosú városokban. Ugyancsak déli 12 óráig végezheték volna a kisiparosok a sürgős vagy halaszthatatlan munkáikat.

A felmentések azonban az alkalmazottak leginkább túlterhelt rétegét fosztották volna meg a pihenés lehetőségétől, ezért a kamarák jelentős része – például az aradi, a temesvári, a pécsi, a soproni, a szegedi, a lévai, a losonci és a bu-

73 Uo. 20773/1891.

74 A M. Kir. Államvasutak Gépgyár és a Diósgyőri M. Kir. Vas- és Acélgyár a sürgősen szállítandó mozdonyok és hídvaszerkezetek gyártásának engedélyezését kérte. Az Óbudai Kékkfestők és Kartonnyomók (Budai Goldberger Sámuel és fiai) azt kérték, hogy a rendelet külön szóljon arról, hogy a kékkfestő és a kartonnyomó gyárak vasárnap 15 óráig üzemelhetnek. A minisztérium mindkét kérelmet méltányolta. Uo. 14474/1890., 14752/1890.

75 Uo. 16559/1890.

76 Uo. 31910/1891.

77 Uo. 14058/1890.

78 Uo. 7069/1890.

dapesti kamara, illetve a Fővárosi Kereskedőtársulat, a Fővárosi Szatócstársulat, a Fűszerkereskedők Országos Értekezlete, az Országos Iparegyesület, a Magyar Kereskedelmi Csarnok, a Budapesti Nagykereskedők és Nagyiparosok Társulata és a Kereskedő Ifjak Kongresszusa – úgy vélte, hogy a kiskereskedelem legtöbb ágában déli 12 óráig elegendő a nyitva tartás.⁷⁹ Több szakmai szervezet a vendéglők és a korcsmák, valamint a vásárnapra eső országos vásárok nyitva tartását is korlátozni kívánta.⁸⁰ Hasonló érdeklődés övezte a dohányárúsítást. A dohányeladás állami monopóliumnak számított, ezért a minisztériumnak nem állt érdekében az árusítás vasárnapi szüneteltetése. A rendelettervezet a dohányüzletek részére egész napos nyitva tartást javasolt, a dohányeladásra jogosult kereskedők azonban rendszerint más cikkeket is árusítottak, így várható volt, hogy a két tevékenységet nehezen lehet majd szétválasztani, akárcsak azt ellenőrizni, hogy az egyéb cikkek árusítása délben befejeződik-e. A visszaéléseket megakadályozandó ezért több kamara a dohányárúsításra is szerette volna kiterjeszteni a déltől kezdődő munkaszünetet.⁸¹

A szakmai vélemények értékelésekor hiába keresnénk világos frontokat, azaz a törvényjavaslatot és a rendelettervezetet támogató és elvető álláspontok korántsem a munkaadók és munkavállalók között fennálló érdekelletét függvényében alakultak. Jóllehet a munkásszervezetek egyértelműen a szünet követézetes betartása és a felmentések számának csökkentése érdekében léptek fel, nem állíthatjuk egyértelműen azt, hogy az ipar és a kereskedelem szakmai csoportjai a folyamatos munkavégzés fenntartását, a szünet alóli felmentések számának szaporítását, azaz kizárólag a nyers gazdasági haszon növelését szorgalmazták volna. Mindez arra utal, hogy a 19. század utolsó harmadára a munkaadói oldalon is megjelent a munkaerő kímélésére irányuló törekvés, ami

79 Uo. 41. cs. 33161/1890., 31910/1891., 42. cs. 20773/1891., 30681/1891., 30682/1891., 30684/1891., 30505/1891., 30504/1891., 30482/1891., 28590/1891., 29770/1891. A Fővárosi Kis- és Középkereskedők Társulata a fűszer- és a vegyeskereskedések, valamint a szatócsok számára 11 órától, a miskolci kamara 10 órától javasolta a zárást. A brassói kamara a kereskedelem teljes felfüggesztését kívánta, a pozsonyi kamara csak a szatócsok és a tejkereskedők egész napos munkáját támogatta. A debreceni kamara az iparcikkeket is áruló vegyeskereskedések számára reggel 9 óráig javasolta a nyitva tartást, mivel igazságtalannak tartotta azt, hogy az ezen cikkeket gyártó kézműiparosok vásárnap nem dolgozhatnak. Uo. 41. cs. 32085/1891., 42. cs. 16262/1899., 31183/1890., 18939/1890., 16469/1890., 31113/1890. Az egyéb kereskedelmi és iparos elárúsítók záróróját a Pesti Polgári Kereskedelmi Testület és az Országos Iparegyesület 12 óra helyett 13 óráig, a Magyar Kereskedelmi Csarnok 14 óráig szerette volna kitolni, mivel a zárás egy-két órai előkészületet igényel. Uo. 42. cs. 20332/1890., 17711/1890.

80 A vásárok alkalmával az üzletek zárva tartása sem oldható meg, ezért több kamara a vásárookra is szerette volna kiterjeszteni a munkaszünetet. A Magyar Kereskedelmi Csarnok azonban a négy országos vásár kezdő vasárnapját a kivételek közé kívánta sorolni, de több más javaslat is született a vásárlátogató iparosok és kereskedők felmentése érdekében. A kérdésről a rendelet II/20. pontja fog rendelkezni. Ld. a 93. jz.-et.

81 Ha ez nem lehetséges, a kizárólag dohányeladással foglalkozó kereskedők egész napos nyitva tartását javasolták. Harmadik alternatívaként fogalmazódott meg a dohányeladás jogának elvétele azoktól a kereskedőktől, akik más árucikket is árultak. MOL K 231 42. cs. 20773/1891. Eről a pénzügyminiszter rendelete fog intézkedni. Ld. a 96. jz.-et.

a munkavégzés és a gazdasági haszon elérésének korszerűbb és differenciáltabb szemléletét tükrözte. A tervezetekre adott kamarai reakciók azt is világosan jelzik, hogy a kormány a felmentések nagy számával igyekezett megnyerni a munkaadók támogatását, ami azonban magában rejtette annak veszélyét, hogy a törvény elfogadása érdekében éppen a törvényt áldozza fel.

A törvényhozás és a minisztérium hatásköréről, illetve a felmentések meghatározásáról a törvényjavaslat parlamenti tárgyalása során is folytatódott az eszmecsere.⁸² A bizottsági munkálatok során elsőként a közgazdasági bizottság vetette fel azt, hogy a felmentéseket rendelet helyett törvényben szabályozzák.⁸³ Miután a bizottság visszavonta javaslatát, a Képviselőházban fogalmazódott meg hasonló vélemény. Többen közjogi értelemben elfogadhatatlannak ítélték azt, hogy a kormány a kivételekkel felülírhatja a törvényhozás által elrendelt szabályozást. De olyan vélemény is elhangzott, miszerint a törvényjavaslat valójában nem is a munkaszünetről rendelkezik, hanem a kormánynak ad engedélyt arra, hogy „vasárnap is dolgoztasson”. Ennek megakadályozása érdekében több képviselő legalább a miniszteri rendeletalkotás közvetlenebb és szigorúbb parlamenti ellenőrzését szeretne volna elérni.⁸⁴

Az 1891. január végén lefolytatott képviselőházi vitában a képviselők nem kérdőjelezték meg a munkaerő kímélésének fontosságát. Többen a törvény megelőző jellegét, a szociális kérdés békés megoldásának lehetőségét hangsúlyozták, illetve a műveltebb és vagyonosabb osztályok felelősségét emelték ki a munkásság fizikai, szellemi és erkölcsi körülményeinek javításában.⁸⁵ A tárgyalások hangneme a törvényalkotók azon törekvése határozta meg, hogy mellőzzék a vallási szempontokat, a javaslat ugyanis magában rejtette a felekezeti vita lehetőségét. A vasárnapi pihenőnap a keresztény tradícióban gyökerezett, egy eredendően vallási ünnep laicizálódása játszódott le a munkásvédelem formájában, amelynek kötelezővé tétele sérthette a nem keresztény lakosság felekezeti és anyagi érdekeit. A várható konfliktusoknak a kormány és a törvényhozás úgy próbált gátat szabni, hogy lehetetlenné tette azon csoportok érdekeinek megjelenítését, amelyek vallási szabályaik értelmében a hét más napjain tartottak munkaszünetet. Ezért a Képv-

82 A javaslat 1890. április 18-án került a kormány elé, amely néhány ponton módosítást javasolt. Az első változat 3. §-a szerint a kereskedelmi miniszter a kivételeket a vallás- és közoktatásügyi és a belügyminiszterrel együtt határozta volna meg. A minisztertanács azonban a földművelési minisztert is hozzászólási joggal ruházta fel, miközben a vallás- és közoktatásügyi miniszter közreműködésének törlését javasolta, arra hivatkozva, hogy nem lenne helyes, ha vallási szempontok is érvényesülnének a felmentések meghatározásakor. Új paragrafusként (5. §) a pénzügyminiszter hatáskörébe utalta a kivételek szabályozását a bányászati és kohászati üzemekben, az állami pénzverdékben és az állami egyedárúsítás területén. A 8 paragrafusból álló, átdolgozott törvényjavaslatot Baross Gábor április 29-én nyújtotta át az uralkodónak, aki május 10-én járult hozzá az Országgyűlés elé terjesztéshez. A Szapáry- és a Wekerle-kormány minisztertanácsi jegyzőkönyvei i. m. (56. jz.) 207–208., 213.

83 Képviselőházi Irományok 1887–1892. XXII. 294–295.

84 Képviselőházi Napló 1887–1892. XXI. 380. Beöthy Ákos hozzászólása; Uo. 408–409. Gaál Jenő hozzászólása; Uo. 412–413. Szeniczey Ödön hozzászólása; Uo. 405–416. Apponyi Albert hozzászólása.

85 Uo. 369–427.

selőház elutasította azt a módosító indítványt, amely a munkától vallási meggyőződésük miatt szombaton vagy pénteken tartózkodó, s a heti kétnapi munkabeszüntetés negatív gazdasági következményeinek kitett rétegek számára kért felmentést a vasárnapi munkaszünet alól.⁸⁶ Hasonló megfontolásból nem tárgyalta a konzervatív zsidóság csúcsszerve, az Ortodox Közvetítő Bizottság kérvényét, amely a szombattartó zsidók számára kért felmentést.⁸⁷ A vallási szempont mellőzésére irányuló törekvés hatására, a „szent” jelző értékelése körül keletkezett vita arról az indítványról is, amely a kötelező szünnapok közé kívánta iktatni Szent István napját.⁸⁸ A tárgyalások azonban nem változtattak érdemben a törvényjavaslat tartalmán, mindössze néhány ponton tettek kísérletet a módosításra. A Képviselőházban a kötelező vasárnapi munkaszünet alternatívájaként fogalmazódott meg a heti szünnap,⁸⁹ illetve az, hogy az ipari szférán túl a mezőgazdaságban dolgozók, főként a cselédek, valamint a hivatalnokok is részesüljenek a szünetben,⁹⁰ de egyik javaslat sem kapott támogatást. A ház mindössze két esetben javasolt módosítást a tervezet szövegében. A kötelező szünnapok közé iktatta nemzeti ünnepként Szent István napját, illetve a közgazdasági bizottság javaslatára az iparvállalatok megkülönböztetésére törekedve azt indítványozta, hogy a segédek és tanoncok nélkül lakásukon dolgozó kisiparosok vasárnap is végezhesék munkájukat.⁹¹ A főrendiház elfogadta a módosításokat, s az uralkodó 1891. április 9-én 13. törvény-cikként szentesítette a kötelező vasárnapi munkaszünetet.⁹²

A felmentésekről szóló végrehajtási rendelet 1891. július 1-jén lépett életbe.⁹³ A rendelet az ipar területén 25 esetben, illetve a segédek és tanoncok nélkül otthon dolgozó kisiparosok számára tette lehetővé a vasárnapi munkát, míg a kereskedelemben 20 pontban rögzítette a kivételeket. Az ipar területén a kis-

86 Uo. 387. Bernát Béla indítványa.

87 MOL K 231 42. cs. 2674/1890., 81415/1890.

88 Képviselőházi Napló 1887–1892. XXI. 376. Gr. Andrassy Tivadar indítványa. Irányi Dániel a jelző katolikus jellegét emelte ki, s arra hivatkozva, hogy más felekezetek nem ismerik a szenteket, a jelző elhagyását javasolta. (Uo. 386–387.) Mocsáry Lajos is arra hívta fel a figyelmet, hogy Szent István a katolikus egyház által is tisztelt szent, ezért állami szintű ünneplése lelkiismereti kényszert jelent az ország más felekezeteinek. (Uo. 399–400.) Végül azok a vélemények kerekedtek felül, amelyek a jelző vallási értelemben közömbös jellegét hangsúlyozták, s történelmünk kiemelkedő uralkodójára tekintettel támogatták az állami ünnep elrendelését.

89 Uo. 371–372. Filtsch József hozzászólása. A heti szünnap gondolata a törvény-előkészítés során is felmerült. *Jellinek Henrik: A munka szünnapokról.* Tanulmány. Bp., 1890. (Ld. még MOL K 231 42. cs. 12 052/1890.)

90 Képviselőházi Napló 1887–1892. XXI. 381–382., 397–399. Andreánszky Gábor és Csatár Zsigmond hozzászólása.

91 Uo. 407. Ullmann Sándor indítványa.

92 Magyar Törvénytár. 1889–1891. évi törvénycikkek. Szerk. Márkus Dezső. Franklin, Bp., 1897. (Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár) 391–392. 1891:13. tc. Az ipari munkák vasárnapi szüneteléséről.

93 Magyarországi Rendeletek Tára 1891. 651–657. A kereskedelemügyi m. kir. miniszter rendelete 37 892 sz. alatt „az ipari munkának vasárnapi szüneteléséről” szóló 1891. évi XIII. tc. 3. §-ában foglalt felhatalmazás alapján engedélyezhető felmentések tárgyában. Ld. még Képviselőházi Irományok 1887–1892. XXIX. 158–162. A rendelettervezet szövege: MOL K 231 42. cs. 7069/1890.

iparosokra vonatkozó felmentésen kívül alig változtatott az előzetes tervezeten, azokban az ágazatokban engedélyezte a vasárnapi munkát, ahol a munka megszakitása lehetetlennek bizonyult. A kereskedelemben azonban jelentősen szűkítette a felmentéseket.⁹⁴ A minisztérium a kamarai vélemények figyelembevételével alakította ki a végső változatot, de nemcsak az első tervezethez, hanem a kamarai ajánlásokhoz képest is szigorított a fogyasztók érdekében elrendelt felmentéseken, ami azt jelzi, hogy felvállalta a folyamatos munkavégzés által leginkább sújtott csoportok védelmét.⁹⁵ Például nem adott teljes felmentést a kiskereskedőknek, a fűszer-, a tea-, a bor-, a csemege- és a lisztkereskedéseknek és a szatócsüzleteknek, sőt a kamarák által javasolt déli 12 óra helyett mindössze délelőtt 11 óráig engedélyezte számukra a munkát. A tervezett 12 óra helyett délelőtt 10 óráig maximálta az egyéb kereskedelmi és elárúsítóhelyek nyitva tartását. Szabályozta a vásárok működését, a vásárnapra eső országos vásárokon egész nap, a hetivásárokon azonban csak délelőtt 10 óráig engedélyezte az árusítást. A kisipar területén a fodrászok, a mészárosok délelőtt 11 óráig, a pékek déli 12 óráig dolgozhattak, a cukrászok azonban egész nap, akárcsak a vendéglők, a szállodák, a sör-, a bor- és a kávémérések. A gépiparban csupán a halaszthatatlan javítási munkákat engedélyezte délelőtt 10-ig, míg a nyomdaiparban a sürgős állami és hatósági nyomtatványok, a gyászjelentések készítését, valamint a hírlapok szétküldését tette lehetővé. A dohányeladásról a rendelet közvetlenül rendelkezett: az állami egyedáruság körébe tartozó cikkek eladása esetén, ha az üzlet más ipari és kereskedelmi tevékenységet is folytatott, az utóbbi üzletkőrré nézve a kereskedelem munkaszünetére vonatkozó szabályokat kellett követni.⁹⁶

A minisztérium a felmentések időkereteit annak ellenére szűkítette, hogy kérvények tucatjai érkeztek hozzá, amelyeket – a kamarai vélemények ellenpontjaként – kiskereskedők, egyének és kereskedőtársulatok fogalmaztak meg.⁹⁷ A munkaerő kímélése érdekében foganatosított szigorítások ugyanis legfőképp

94 A vasárnapi munkaszünet rendezése tárgyában. Magyar Ipar 1891. máj. 31. 8–11.

95 Az Országos Ipartanács 1891. májusi ülése összegezte a kamarák, az egyes szakterületek és az érdekelt iparosok javaslatait. MOL K 231 41. cs. 33781/1891. A tanácsot érdekegyeztető fórumként Baross Gábor hozta létre 1890-ben az iparfejlesztés körébe tartozó kérdések véleményezésére, a vállalkozói érdekek és az iparkamarák működésének összehangolására, valamint a munkáskérdés terén felmerülő javaslatok megtárgyalására. A 16 tagú testületbe 8 főt a miniszter nevezett ki, 3-3 tagot a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara és az Országos Iparegyesület, 2 főt az Általános Betegsegélyező és Rokkantpénztár választott. Az Ipartanács. Népszava 1890. júl. 20. 1.

96 Magyarországi Rendeleték Tára 1891. 852–855. A magyar királyi pénzügyminiszternek 1740./P. M. számú rendelete „az ipari munkáknak vasárnapi szüneteléséről” szóló 1891. évi XIII. tc. 5. §-a szerint: a bányászati és kohászati üzemekre, az állami pénzverdére, valamint az állami egyedáruságokra és az azokkal összekötött vállalatokra nézve kivételesen vasárnapokon is végezhető munkának engedélyezése iránt.

97 Kérvényt intéztek a miniszterhez többek között a nagyváradi kereskedők (MOL K 231 41. cs. 38930/1891.), a miskolci szatócsok (uo. 39001/1891.), a lipótszentmiklósi és a rózsashegyi kereskedők (uo. 37620/1891.), a balassagyarmati kereskedők (uo. 38928/1891.), a fővárosi szatócsok (uo. 36075/1891.), a budapesti zsidókereskedők (uo. 31514/1891.).

pen a kiskereskedelem önállóinak gazdasági érdekeit sértették. A magyar munkajog – az ipari munkához hasonlóan – a kereskedelem formái között sem tett különbséget, ezért a kiskereskedőket az elfogadott törvény és a rendelet nem helyezte külön elbírálás alá. A vasárnapi jövedelemkieséssel szemben azonban ezek a csoportok védekezhettek legkevésbé hatékonyan, ezért a kérelmezők többsége vasárnapra az egész napi munkavégzés engedélyezését kérte, s azt kifogásolta, hogy a kamarák elsősorban a nagyiparosok és a nagykereskedők érdekeit képviselik, akik biztosabb anyagi helyzetükből eredően könnyebben megengedhetik maguknak a heti munkaszünetet. Az üzlettulajdonosokkal szemben azonban a kisipar és a kiskereskedelem alkalmazottai, a segédek és a tanoncok a szünet következetes érvényesítéséért léptek fel.⁹⁸ A fővárosi kereskedősegédek 1891-ben maguk indítottak mozgalmat a munkaszünet érdekében, amelyhez a vidéki kereskedősegédek egyes csoportjai is csatlakoztak.⁹⁹

Az érintettekhez hasonlóan a munkások és a munkaadók érdek-képviselői szervei is eltérően értékelték a törvényt és a rendeletet. Különösen éles ellentét feszült a *Népszava* és az iparügy egyik legfontosabb érdek-képviselői fóruma, az Országos Iparegyesület álláspontja között. A kötelező munkaszünetért évek óta küzdő *Népszava*, miközben a vasárnapi munkaszünet hatását jelentősebbnek ítélte a betegesélyezésnél, félrendsabálynak tekintette a törvényt, s jöllehet felszólította a munkásokat július 19-én az első vasárnapi munkaszünet megünneplésére, így fogalmazott: „olyan látszata van, mintha a hatalom birtokosai a külföld előtt tündökölni akarnának a »szociális reformokkal«, de a burzsoázia a neki szolgálatkész kereskedelmi miniszterrel egyetemben értettek hozzá, hogy a törvényből kitöröljenek minden oly határozományt, amely az ők [!] kizsákmányolás utáni sóvárgásuk elé némi akadályt gördíthetett volna”.¹⁰⁰ Az írárok a felmentések mellett a törvény legfőbb hiányosságaként azt emelték ki, hogy nem változtatott a munkaviszony liberális szabályain: annak következtében, hogy a munkaviszony továbbra is szabad egyezkedés tárgya maradt, a tulajdonosok több üzemben hosszú péntek és szombat éjszakai munkával pótolják a vasárnapi munkakiesést, illetve leszállítják a munkabért.¹⁰¹ A lap rámutatott arra, hogy feltételezhetően az említett szankcióktól való félelem is szerepet játszott abban, hogy több szakmában a jobb munkafeltételekért sztrájkoló munkások követelése között nem szerepelt a vasárnapi munkaszünet.¹⁰² Ezért az újság a munkaadókkal szembeni hatékonyabb fellépés érdekében a szakegyesületi szervezkedés megindítását szorgalmazta.

A tulajdonosi oldalt képviselő Országos Iparegyesület azonban amellettt érvelt, hogy bár fenn kell tartani a hatályos munkásvédelmi törvényhozást, nem

98 Uo. 42. cs. 26871/1891. A győri fűszerkereskedő-tanulók kérvénye. Uo. 41. cs. 31735/1891. A budapesti fodrászsegédek segélypénztárának és önképző egyesületének kérvénye.

99 A kereskedő-segédek és a vasárnapi munkaszünet. *Népszava* 1891. nov. 20. 1–3.

100 A vasárnapi munkaszünet. *Népszava* 1891. júl. 17. 1.

101 A vasárnapi munkaszünet első eredményei. *Népszava* 1891. aug. 14. 1–2.

102 A budapesti sütőmunkások mozgalmának tanulsága. *Népszava* 1890. jún. 22. 2.; A budapesti ács-segédek sztrájkja. *Népszava* 1890. jún. 22. 3. Az ácssegédek vasárnap és ünnepnapokon magasabb bért követeltek.

szabad tovább korlátozni az individuális erő kifejtését.¹⁰³ Magyarország ugyanis nem áll az iparosodottabb országok szintjén, ahol a tőke nagyobb tömegei halmozódtak fel, amelyből a munkások méltán követelik részüket. Az ország jóléte az ipar felvirágzásától függ, ami az egyéni képesség szabadabb és jobb kifejtését igényli. Ezzel azonban ellentétesek az 1889. júliusi párizsi nemzetközi munkáskongresszus céljai,¹⁰⁴ amelyek a munkások egyéni erőfeszítésének indokolatlanul szűk körre korlátozását célozzák.¹⁰⁵ Az egyesület a következő években sem változtatott álláspontján, s amikor 1908-ban a kereskedelmi alkalmazottak országos egyesülete újabb felterjesztést intézett a kereskedelmi miniszterhez a vasárnapi munkaszünet szigorúbb érvényesítéséért, az egyesület nem támogatta a szünet egész napos kiterjesztését, s elutasította a különböző ipari és kereskedelmi ágazatok munkaszünetének egységes szabályozását.¹⁰⁶

A két fórum a munkások vasárnapi oktatására irányuló elképzeléseket is elmentésesen ítélte meg. Nem sokkal a törvény elfogadása után Baross Gábor országos bizottságot hozott létre a munkások vasárnapi képzésének megtervezésére és koordinálására, s a fővárosban felszólította a kerületeket, hogy jelöljék ki az oktatásra szolgáló épületeket. Az Országos Iparegyesület a vasárnapi oktatásban lehetőséget látott arra, hogy a munkásokat elvonzzák a korcsmákból, az egyesület lapja, a *Magyar Ipar* azonban óvott attól, hogy érdektelen felolvasásokkal és iskolai jellegű tanítással próbálják az érdeklődést felkelteni. Célravezetőbbnek ítélte a nyilvános múzeumok vasárnapi nyitva tartását, munkáskönyvtárak, olvasótermek kialakítását, népszerű felolvasások és néphangversenyek rendezését, s ebben a gyártulajdonosok részvételével is számolt.¹⁰⁷ A *Népszava*

103 Az egyesület figyelemmel kísérte a munkaszünet megszegői ellen a kerületi kapitányok által hozott intézkedéseket, s röviddel az első rendelet kiadása után két esetben javasolt kivételes engedélyt: a főváros egyes városrészeiben tartott, vasárnapra eső búcsúk alkalmával a kereskedések egész napos nyitva tartását kérte, s mivel Mindenszentek napja abban az évben vasárnapra esett, az egész országra kiterjedő felmentést szorgalmazott. A vasárnapi munkaszünet a gyakorlatban. *Magyar Ipar* 1891. aug. 30. 7–8.; A vasárnapi munkaszünet végrehajtása. *Magyar Ipar* 1891. szept. 30. 7–9. A minisztérium 1891 októberében engedélyezte a fővárosban a búcsúk alkalmával a kereskedések nyitva tartását. Az ipari munkának vasárnapi szüneteléséről szóló 1891. évi XIII. törvényzikkal miniszeri rendeletekkel, minisztertanácsi és elvi jelentőségű határozatokkal és főkapitányi rendeletekkel. Összeáll. Orincsay László. *Pátria*, Bp., 1902. 20.

104 A nemzetközi munkáskongresszus. *Népszava* 1889. júl. 14. 1.

105 *Gelléri Mór*: Ötven év a magyar ipar történetéből. 1842–1892. Az Országos Iparegyesület félszázados működése. Bp., 1892. 590–591.

106 *Gelléri Mór*: Hetven év a magyar ipar történetéből. Az Országos Iparegyesület működése 1842–1912. Bp., 1912. 269–272.

107 *Bruzer Mihály*: A munkások vasárnapi oktatása. *Magyar Ipar* 1892. jan. 31. 1–3.; A munkások nyilvános oktatása (Felhívás). *Magyar Ipar* 1893. jan. 31. 10. A lap közölte a Budapest egyes kerületeiben meghirdetett természettani, magyar irodalomtörténeti és földrajzi előadások pontos helyszínét és időpontját. Az Iparegyesület elnöke, Gelléri Mór 1893-ban az egyesület közelgő 50 éves jubileumára egy múzeum felállítását javasolta, amely bemutatná, mit tett az állam a munkásvédelem érdekében az elmúlt 20 évben. Az „állami erőfeszítések kiállítása” azzal a nem titkolt céllal született, hogy leszerelje a „külföldi szocialista agitátorokat”. *Gelléri Mór*: A munkásvédelem eszközei. *Magyar Ipar* 1893. nov. 30. 219–221.

azonban ironikusan kommentálta a minisztérium próbálkozásait, s nevetségesnek ítélte az általános műveltség állami úton történő emelésének tervét.¹⁰⁸ Az állami paternalizmus helyett a bérek és a szabadidő növelésében látta a megoldást, az analfabetizmus leküzdéséhez a kötelező népoktatás következetes megvalósítását tekintette megfelelő eszköznek. A lap bírálta a vasárnapi előadások tematikáját, s erőltetettnek vélt hazafias tartalmukat a szocialista eszmék kiiktatását célzó szándékként értékelte.¹⁰⁹

A szabályozással elégedetlen kérelmezők között nagy számban találunk zsidó kereskedőket, akik a szombati pihenőnap miatt kénytelenek voltak hetente két napot munkaszünettel tölteni, s az egyéb vallási ünnepekkel együtt az év közel egyharmadában a munkavégzés felfüggesztésére kényszerültek.¹¹⁰ A zsidó kereskedők érdekeit az izraelita felekezet két fő irányzatának központi szerve, az Ortodox Közvetítő Bizottság és a neológiát irányító Magyarországi Izraeliták Országos Irodája képviselte. Mindkét testület már a törvényalkotás során kérvényt intézett a Képviselőházhoz,¹¹¹ majd a törvény kibocsátását követően rendeletmódosítás útján szeretne volna elhárítani a kettős munkaszünetet. Az ortodox bizottság nyíltan felvállalta a felekezeti érdekeket, s emlékiratot intézett Baross Gáborhoz, amelyben az ortodox zsidók számára kért felmentést a munkaszünet alól.¹¹² A memorandum egy vallási intézmény, a szombat védelme érdekében érvelt, amelyhez a liberális érveket mozgósította, s valláskényszerként értékelte a vasárnapi munkaszünetet. Másfelől a zsidókat kétszeresen sújtó keresetkiesés mellett a pangásban lévő vidéki ipar és kereskedelem további csökkenésének veszélyére figyelmeztetett.

Míg az ortodox bizottság csupán a konzervatív zsidóság számára kért felmentést a munkaszünet alól, a vallási újításokat bevezető neológokat kizárva a szombattartók köréből,¹¹³ a neológ iroda az egész felekezet nevében lépett fel.

108 A vasárnapi munkaszünet értékesítése. Népszava 1892. jan. 29. 3–4.

109 A vasárnapi előadások és a munkások. Népszava 1892. febr. 19. 1–2.; A vasárnapi felolvasások. Népszava, 1892. márc. 11. 4–5.

110 A zsidóság által indított mozgalom részleteit ld. *Prepuk Anikó*: Ortodox és neológ zsidók fellépése a vasárnapi munkaszünet enyhítéséért. In: *A felhalmozás míve. Tanulmányok Kövér György tiszteletére*. Szerk. Halmos Károly et al. Századvég, Bp., 2009. 239–251. A mozgalom sikertelenségének okait a hazai közélet szerkezetével összefüggésben vizsgálom: *Prepuk Anikó*: Tradícióörzés a modern politikában: az ortodox zsidóság a magyar közéletben a XIX. század utolsó harmadában. In: *Tradíció és modernizáció a XVIII–XX. században*. Szerk. Bodnár Erzsébet–Demeter Gábor. Hungarovox, Bp., 2008. 178–189.

111 A Képviselőház, a felekezeti vitát elkerülendő, nem tárgyalta a kérvényeket. MOL K 231 42. cs. 81 415/1891., 2 674/1890.

112 Zsidó Híradó 1891. jún. 4. 2–4. A közvetítő bizottság az ortodoxia magyar nyelvű hetilapja, a *Zsidó Híradó* segítségével szólította fel a szombattartókat arra, hogy küldjenek kérvényeket a felmentés érdekében. A felhívásra zsidó iparosok és kereskedők több tucat kérvényt juttattak el a minisztériumba. A beadványok közös vonása, hogy valamennyit a kiskereskedelem és a kisipar szférájában működők írták alá, legtöbbször a szatócs, vegyeskereskedő, korcsmáros, mészáros, szabó, cipész szakmákban dolgoztak. MOL K 231 41–42. cs.

113 Az ortodox vezetés a vallási újításokat bevezető neológokat a vallási szabályok megszegőinek s egy önálló felekezet képviselőinek tekintette, ezért kizárta őket a szombattartók köréből. *Jakov*

A vallásszabadságot és a jogegyenlőséget ért sérelemként értékelte a kötelező munkaszünetet, miután azonban világossá vált, hogy a felekezeti kártya nem játszható ki, s a kormány a munkaszünetet „gazdasági alapon konstruálja”, gazdasági szempontból bírálta a törvény- és a rendeletervezetet. A neológok nem tartották szerencsésnek azt, hogy a zsidók számára privilégiumot kérjenek,¹¹⁴ félve attól, hogy gyűlöletet szíthat, ha a zsidó kereskedők keresztény társaikkal elmentésben vasárnap nyitva tarthatják boltjaikat. Ezért az izraeliták felmentése helyett a végrehajtási rendelet általános érvényű módosítására törekedtek, s együttműködést kerestek a kereskedelmi és iparkamarákkal, illetve azt javasolták, hogy a zsidó kereskedők a keresztény iparosokkal és kereskedőkkel együtt alakítsanak ki közös álláspontot.¹¹⁵

A végrehajtási rendelet kibocsátása után az ortodox bizottság tovább küzdött az izraeliták felmentéséért, s annak érdekében, hogy a minisztert meggyőzhesse a szombattartók magas létszámáról, 1891 nyarán azok összeírására utasította az ortodox főbábit és a hitközségi elnököket.¹¹⁶ A konzervatív vezetés ezzel párhuzamosan a fővárosban két országos nagygyűlést szervezett, s a résztvevők által elfogadott memorandum – a konzervatív irányzat rugalmasságát igazolandó – immár a vallási sérelmet mellőzve a munkaszünet általános enyhítését kérte.¹¹⁷ Az év végén az ortodox bizottság újabb kérelmet intézett a miniszterhez, s eközben igyekezett alkalmazni a korabeli közélet jellemző technikáit, a politikai nyomás-

---

Katz: Végzetes szakadás. Az ortodoxia kiválása a zsidó hitközségekből Magyarországon és Németországban. Múlt és Jövő, Bp., 1999. (Magyar zsidó történelem) 237. Az ortodoxia öndefiníciója Josef ben Efraim Karo (1488–1575) Sulchan Áruach c. törvénytárán alapult, amely a 16. században összefoglalta a zsidó hitélet szabályait.

- 114 Káros irányban. Egyenlőség 1891. aug. 14. 3.; *Márkus Dezső: A vasárnapi munkaszünet. Egyenlőség 1891. jan. 16. 1–3.*
- 115 Ezért nem volt közömbös, hogy 1891 őszén Wahrmann Mórt, a Pesti Izraelita Hitközség elnökét, a Lipótváros parlamenti képviselőjét nevezték ki a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara elnökévé. *Az Egyenlőség* üdvözölte Wahrmann kinevezését. *Egyenlőség 1891. okt. 30. 10.*; Honszeretet és felekezeti hűség. Wahrmann Mór 1831–1892. Szerk. Frank Tibor. Argumentum, Bp., 2006. A neológ iroda szerint a fővárosi kereskedők befolyásolhatták a leghatékonyabban a minisztert és a szakmai szervezeteket. A vasárnapi munkaszünet. *Egyenlőség 1891. júl. 3. 1–3.* Bizonyára nem véletlen, hogy a budapesti izraelita kereskedők nagy számban kérték e szervezeteken keresztül a szünet rövidítését. MOL K 231 42. cs.
- 116 A vasárnapi munkaszünet. *Zsidó Híradó 1891. júl. 23. 1–2.* A minisztérium irattárában őrzött lajstromok tanúsága szerint 1891. július és augusztus hónapban 158 helységben 2631 szombattartó zsidó iparost és kereskedőt, valamint 316 tanoncot és segédet írtak össze. MOL K 231 42. cs. Az összeírás az év végéig tartott, a lajstromok további sorsát azonban nem ismerjük. *A Zsidó Híradó* decemberben már 30 ezer szombattartóról számolt be, ezt a számot azonban további levéltári források nem támasztják alá. A vasárnapi munkaszünet. *Zsidó Híradó 1891. dec. 17. 4.*
- 117 A memorandum arra tett javaslatot, hogy a vasárnapi munkaszünet délután 1 órától, a 20 ezernél kevesebb lakosú helységekben délután 5 órától kezdődjön. Teljes felmentést kért azonban az élelmiszerkereskedők, a szatócsok, a liszt-, a fűszer-, a gyarmat- és a csemegeáru-kereskedők, valamint a megrendelésre dolgozó zsidó gyárosok és műhelytulajdonosok számára. Országos értekezlet. *Zsidó Híradó 1891. aug. 27. 1–7.*

gyakorlás és a színfalak mögötti politizálás eszközeit.¹¹⁸ 1892 tavaszán néhány vidéki hitközség kezdeményezésére a húsvéti kenyerek készítésére és árusítására kért engedélyt.¹¹⁹

A rendelettel szemben időközben más csoportok is kifogást emeltek. Az első reakciókról a minisztérium röviddel a rendelet kibocsátása után tudomást szerzett, Baross Gábor azonban óvott az elhamarkodott módosítástól, s több időt javasolt a szabályozás kipróbálására.¹²⁰ Az első tapasztalatok birtokában elsősorban a kereskedelemben dolgozók fogalmazták meg panaszait, míg az ipar területéről kevés visszajelzés érkezett. Mindez alátámasztani látszik azt, hogy az iparban a vasárnapi munkaszünet nem számított új jelenségnek, de azt is jelzi, hogy az ipari munkaadók csoportjai a rendeletalkotás során sikeresebben érvényesítették érdekeiket, amelyek később sem igényeltek nagyobb korrekciót. Bizonyára ezzel magyarázható az, hogy a budapesti kamara csak a kereskedők sérelmeit tolmácsolta, s arról számolt be, hogy a vasárnapi zárva tartás miatt a kereskedők sok bevételtől elestek, ezért egész napra felmentést kért számukra.¹²¹ Wekerle pénzügyminiszter fiskális érdekekre hivatkozva a pálinkamérés engedélyezését szerette volna elérni, az italmérési jövedék csökkenését megállítandó.¹²² A kizárólag gazdasági indíttatású törekvés azonban nem nyerte el a munkások vasárnapi italfogyasztása miatt aggodók tetszését.¹²³ A panaszokat az Országos Ipartanács vizsgálta meg, s a kereskedelemben a vasárnapi nyitva tartás egy órai meghosszabbítására tett javaslatot. Az államjövedéki cikkek, a pálinka és a dohányáruk esetében azonban önmérsék-

118 A dokumentumot a vidéki nagyvárosok, Nagyvárad, Kolozsvár, Debrecen, Pozsony, Győr, Sátoraljaújhely, Kisvárdá ortodox kereskedői személyesen vitték el Baross Gáborhoz. A találkozózt előkészítendő a nagyváradai hitközség előljárói a város képviselőjét, Tisza Kálmánt keresték fel, aki közbenjárta a miniszternél. A vasárnapi munkaszünet. Zsidó Híradó 1891. dec. 17. 4. Az 1892. januári képviselőházi választások előkészítése során több hitközség a helyi képviselőjelölteket igyekezett megnyerni a rendelet módosításához. A vasárnapi munkaszünet. Zsidó Híradó 1892. jan. 28. 8.

119 MOL K 231 103. cs. 14503/1892., 20169/1892.; A vasárnapi munkaszünet és a maczhot készítés. Zsidó Híradó 1892. márc. 3. 3. A kérelmet azonban a bizottság nem Barosshoz, hanem Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszterhez intézte, abban a reményben, hogy a zsidó tanulókat a szombati írás, számolás és rajzolás alól 1891-ben felmentő miniszter pártolólag teszi át a kérvényt a kereskedelemügyi tárcához. Ld. *Hajnáci R. József: A magyar zsidók közjoga. Betű- és számsoros útmutató a magyarhoni izraeliták felekezeti ügyeinek törvényes szervezetében.* Lőcse, 1909. 163. Iparos tanulók fölmentése az írás-, rajzolás- és számolástól.

120 A vasárnapi munkaszünet végrehajtása. Magyar Ipar 1891. szept. 30. 7–9.

121 A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara jelentése a kamarai kerület kereskedelmi, ipari és forgalmi viszonyairól az 1891-ik évben. Bp., 1892. XII.

122 MOL K 231 103. cs. 14837/1892. Az italmérési adót a regálévaltság során vezették be. Az állam a regálébirtochosoknak az italmérési jogokért 220 millió forintnyi kárpótlást fizetett. Az 1888. évi 35. tc. (Az állami italmérési jövedékről) pénzügyi hatósági engedélyéhez kötötte a szeszes italok kimérését és árusítását, s a kimérőket és az árusítókat italmérési adó fizetésére kötelezte. *Fenyvessy Adolf: Az italmérési jövedék. Nemzetgazdasági Szemle 13. (1889) 887–893.; Hegedűs Ferenc: Az italmérési jövedék reformjáról. Nemzetgazdasági Szemle 15. (1891) 444–449.*

123 A „nép pálinkába fullasztását” többek között a Budapesti Iparkamara sem tartotta szerencsésnek. A vasárnapi munkaszünet javítása. Magyar Ipar 1891. dec. 31. 5–7.

letre intette a Pénzügyminisztériumot, mondván, az állam se úzérkedjen, ha a polgáraitól elvárja a munkaszünet tiszteletben tartását. A tanács ezért nem támogatta a pálinkamérés engedélyezését, és vasárnap délután a dohánytermékek árusításának megszüntetését kérte.¹²⁴

A Kereskedelemügyi Minisztérium gyorsan reagált a kérelmekre, s 1892 márciusában, nyolc hónappal az első rendelet után, újabb végrehajtási rendeletet bocsátott ki, amely a kereskedelem munkaszünetét módosította.¹²⁵ Legfontosabb változtatásként déli 12 óráig, azaz egy órával hosszabbította meg a vasárnapi nyitva tartást a kereskedelmi és az ipari üzletekben, szintén délig engedélyezte, azaz két órával toldotta meg a kisipari javítások végzését, egy órával növelte a mészárosok, valamint a kereskedelmi és az ipari vállalatok irodái alkalmazottainak munkáját. A 20 ezer lakoson felüli városokban nyáron korábbi zárórával kísérletezett, ott az üzletek júniusban és júliusban délelőtt 10 óráig tarthattak nyitva. Csupán az országhatártól 10 kilométer távolságon belül fekvő helységeken engedélyezte délután 5 óráig a kereskedelmi és az ipari árusítást. Az államjövédéki cikkekre vonatkozóan felemás megoldás született. A rendelet a Pénzügyminisztérium kérésének megfelelően egész nap lehetővé tette a pálinkamérést. A dohánycikkék eddigi korlátlan árusításával szemben azonban délután 4 és 9 óra közé csökkentette a trafikok nyitvatartási idejét. Az izraeliták kérelmére egész nap engedélyezte az izraelita húsvéti kenyerek előállítását és árusítását az ünnep előtt és az alatt.¹²⁶ Tehát egyetlen esetben méltányolta a vallási szempontot, nem titkoltan azért, mert az engedmény az év egy rövid időszakára vonatkozott.

Az újabb szabályozást az egyes érdekcsoportok az első rendelethez hasonlóan eltérően értékelték. A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara üdvözölte a rendeletmódosítást, de eközben újabb problémákra is rávilágított. A kamara a 20 ezer lakoson felüli vidéki városokban júniusban és júliusban nem tartotta szerencsésnek a délelőtt 10 órai zárást, mivel a mezőgazdasági népesség nyáron vasárnap vásárolta meg a következő hétre szükséges cikkeket.¹²⁷ Az Orszá-

124 A tanácskozás részleteit ld. uo.

125 Magyarországi Rendeletek Tára 1892. 886–892. A kereskedelemügyi m. kir. miniszternek 14 837. sz. alatt valamennyi magyar törvényhatósághoz intézett körrendelete „az ipari munkának vasárnapi szüneteléséről” szóló 1891. évi XIII. tc. 3. §-a alapján 1891. évi július hó 1-én 37 892. sz. alatt kiadott rendeletének módosítása tárgyában; uo. 1097–1098. A magyar kir. pénzügyminiszternek 2621. sz. körrendelete a dohánygyártmányoknak ünnepeken és vasárnapokon való eladására vonatkozó határozmányok módosítása tárgyában. Az utóbbi rendelet a dohányárak eladásával foglalkozóknak 4 óráig megengedi a zárva tartást, délután 4 és 9 óra között azonban kötelező a nyitva tartás.

126 Az Ortodox Közvetítő Bizottság sikerként könyvelte el az engedményt és a szünet rövidítését, még ha nem sikerült is elérni a szombattartó zsidók teljes felmentését. (A vasárnapi munkaszünet. Zsidó Híradó 1892. márc. 10. 11.) A neológia azonban azért üdvözölte a rendeletet, mert nem kiváltságot adott, hanem valamennyi iparosra és kereskedőre vonatkozó módosítást hajtott végre. (Hazai hírek. Egyenlőség 1892. máj. 11. 6.) A neológok úgy vélték, ezzel megoldódtak a munkaszünet körüli konfliktusok, a konzervatívok azonban a következő évtizedben újabb kísérletet tettek a kettős munkaszünet enyhítésére.

127 Továbbá a sütőiparban a munka újrakezdését az engedélyezett éjjel 1 óra helyett este 10 órától javasolta a hétfő reggeli árusítás zavartalan megkezdése érdekében. A Budapesti Kereskedelmi

gos Közegészségügyi Egyesület az egészségügyi szempontok mellőzését kifogásolta, s a szünet további kiterjesztését javasolta a szellemi foglalkozásokra és a hivatalnokokra.¹²⁸ A *Népszava* korábbi álláspontjának megerősítését látta az újabb rendeletben, s így fogalmazott: „Ez a magában véve hiányos törvény mind jobban morzsolódik szét, mégpedig a különböző »érdekkörök« irányába tanúsítandó előzékenység következtében.”¹²⁹ Különösen élénk reakciót váltott ki a pálinkamérés egész napos engedélyezése, s egészségügyi és erkölcsi szempontokra hivatkozva több törvényhatóság is fellépett a vasárnapi pálinkamérés visszaszorítása és megszüntetése érdekében.¹³⁰ A minisztérium azonban nem tett eleget a kérelmeknek, s legfeljebb helyi szintű korlátozást helyezett kilátásba.

A második végrehajtási rendelet kiadásával azonban nem fejeződött be a vasárnapi munkaszünet kötelező jellegének szűkítése, a kereskedelmi miniszter ugyanis széles diszkrecionális hatáskör alapján a következő években az egyes települések, az ipari és a kereskedelmi telepek részére saját belátása alapján engedélyezte a vasárnapi munkavégzést.¹³¹ Rendeletek és határozatok sokasága jelent meg, amelyek egyéni elbírálás alapján módosították, kiegészítették vagy hatályon kívül helyezték a korábbi végrehajtási rendeletek egyes pontjait.¹³² Így

---

és Iparkamara jelentése a kamarai kerület kereskedelmi, ipari és forgalmi viszonyairól az 1892-ik évben. Bp., 1893. 111.

128 MOL K 231 103. cs. 22078/1892.

129 Baross programbeszéde. *Népszava* 1892. febr. 2. 2.; A vasárnapi munkaszünet újabb felvonásban. *Népszava* 1892. márc. 11. 2–4.

130 Pozsony városa legfeljebb reggel 9 óráig kívánta engedélyezni a kimérést, Trencsén megye kezdeményezésére azonban 17 megye a pálinkamérés teljes megszüntetéséért folyamodott. MOL K 231 103. cs. 73018/1892. (Pozsony város kérelme), 4 345/1892. (Árva, Baranya, Bars, Békés, Borsod, Heves, Maros-Torda, Nógrád, Nyitra, Sáros, Szabolcs, Szepes, Szilágy, Trencsén, Udvarhely, Ung, Zólyom megye kérelme).

131 A panaszokat és a felmentési kérelmeket ld. uo. 103., 116. cs.

132 Az ipari munkának vasárnapi szüneteléséről i. m. (103. jz.). Ld. még a kereskedelemügyi miniszter rendeleteit: Magyarországi Rendeletek Tára 1893. 2513–2514. 84842/1893. sz. A jéggyártás-, árusítás- és szállítás engedélyezése, a címfestők magánhelyiségekben és műhelyekben a törvényes költözködési napokat megelőző és követő 8 napon belül eső vasárnap egész nap dolgozhatnak, a baromvásárokon a szíjgyártók és a kötelesek áruikat árusíthatják, a sütőiparban az előkészületi munkák (kovászolás, bedagasztás, fűtés) este 10-kor megkezdhetők; Magyarországi Rendeletek Tára 1901. 301. 31412/1901. sz. A robbanékony áruk kirakásának és haza szállításának engedélyezése; Magyarországi Rendeletek Tára 1901. 648. 63617/1901. sz. A romlandó élelmiszerek fuvarozása és elszállítása; Magyarországi Rendeletek Tára 1901. 1122–1123. 66058/1901. sz. A pékipari munkák de. 10-ig végezhetőek és este 11-kor újrakezdehetőek, a kenyér és pékárú egész nap elszállítható; Magyarországi Rendeletek Tára 1902. 62. 86753/1901. sz. A szeszipar és szeszfinomítás javítási munkálatait engedélyezi; Magyarországi Rendeletek Tára 1902. 511–512. 22436/1902. sz. A vajgyártásnál a károk nélkül félbe nem szakítható munkák végezhetőek egész nap, a sör, élő baromfi, romlékony élelmiszer teherárúként való feladása és az állomásról való elfuvarozása déli 12-ig, élő állatok szállítása egész nap; Magyarországi Rendeletek Tára 1902. 743–645. 34183/1902. sz. A fényképészet engedélyezése; Magyarországi Rendeletek Tára 1902. 781–782. 45677/1902. sz. A tengerjáró hajók gépein, kazánjain és egyéb alkatrészein végzendő halaszthatatlan javítási munkákat engedélyezi;

került sor többek között a jéggyártás, -árusítás és -szállítás, a robbanékony áruk-
nak a szállítási eszközökből való kirakásának és hazaszállításának, vagy a sütő-
iparban a nélkülözhetetlen munkák vasárnap este 11 órától való újrakezdésének
engedélyezésére. A gazdák tájékozódását elősegítendő tették lehetővé a Pesti
Könyvnyomdának azt, hogy az országos meteorológiai intézet napi térképes idő-
járás-jelentését vasárnap és Szent István napján is kinyomtathassa.¹³³ Az egyes
foglalkozások munkaszünetén változtató rendeletek mellett 1903-ban újabb át-
fogó rendeletmódosításra került sor,¹³⁴ amely megerősítette az előző években ki-
adott rendelkezéseket, s mindössze két esetben szűkítette a vasárnapi munka-
végzést. A fodrásziparban a korábbi 14 óra helyett délig engedélyezte a munkát,
a kereskedelemben a napi élelmezés körébe tartozó cikkek elárusítását viszont
12 óra helyett csupán délelőtt 10 óráig tette lehetővé.

*

A vasárnapi munkaszünet nem korszerű elméleti-politikai megfontolásból s nem
is a szervezett munkásmozgalom hatására, hanem az egyes foglalkozási csoport-
tok társadalmi kezdeményezéseinek eredményeként született 1891-ben. A tör-
vényt az ipari és a kereskedelmi alkalmazottak legleterheltebb csoportjainak sé-
relmei hívták életre, e csoportok panaszaik jutottak el a minisztériumig, amely
elméleti és adminisztratív apparátusát mozgósítva dolgozta ki a szabályozás rész-
leteit. Az ipari munkák vasárnapi szünetelését elrendelő törvény azonban ko-
moly hiányossággal küzdött, amely abból eredt, hogy a szabályozás jogköre meg-
oszlott a törvényhozás és a minisztérium között. Bár a törvényalkotás során
többször felmerült a minisztérium hatáskörének szűkítése, a bírálókat nem vál-
toztatták meg az autokratikus jogelvre épülő hazai eljárási gyakorlatot. A tör-
vény kötelező jellegét ezért nagyban csökkentette a kivételek rendeleti úton tör-
ténő szabályozása, amely védett csoportok meghatározásának hiányában a
felmentettek körének korlátlan változtatását tette lehetővé. A gyakorlat hama-
rosan az elvi lehetőségekhez igazodott, s az első végrehajtási rendelet kiadása

---

Magyarországi Rendeletek Tára 1902. 785. 60067/1902. sz. Az iparszerűen végzett
ablaktisztítást és padlófényezést engedélyezi; Magyarországi Rendeletek Tára 1903. 143.
86040/1902. sz. A baromfihiúzaldák üzemben tartásával járó összes munka engedélyezése.
Nem található a Rendeletek Tárában a 27781/1901., a 27584/1899. és a 81459/1900. sz.
rendelet. Az ipari munkának vasárnapi szüneteléséről i. m. (103. jz.) 14–15., 17. A rendeletek
közlésével kapcsolatos bizonytalanságra utal *Concha Gy.*: i. m. (26. jz.) I. 418.

133 Az ipari munkának vasárnapi szüneteléséről i. m. (103. jz.) 13–14., 17., 22., 31.

134 Magyarországi Rendeletek Tára 1903. 484–493. A kereskedelemügyi m. kir. min. 1903. évi
28559. sz. rendelete az ipari munkák vasárnapi munkaszünete tárgyában. Vö. az 1892. évi
14839. sz. ker. min. rendelettel; Magyarországi Rendeletek Tára 1892. 886–892. Az újabb
rendelet megerősítésére szolgált az 1903. évi 45023. sz. ker. min. rendelet, amely Budapesten a
vasárnapra eső hetivásárokon délelőtt 10-ig csak a napi élelmezés körébe tartozó cikkek
árusítását engedélyezi, s tiltja az egyéb áruk, pl. a fa vagy szén árulását (Magyarországi
Rendeletek Tára 1903. 623–626.), és az 1903. évi 50781. sz. ker. min. rendelet, amely a
fürdőekben működő borbélyokat szólítja fel arra, hogy tartsák be a 28559. sz. rendeletet, s csak
délig dolgozzanak (Magyarországi Rendeletek Tára 1903. 811–812.).

után egy éven belül sor került a módosításra, elsősorban a kereskedők kérelmei miatt. A törvény másik sajátossága ugyanis az, hogy a kereskedelem munkaszünetének szabályozását rendeleti útra terelte, s a szünet alóli felmentést egy parttalan irányelvhez, a fogyasztók igényeihez igazította. Miután az első rendelet a kereskedelemben a vártnál szűkebbre szabta a vasárnap is végezhető munkák időkereteit, a módosítás érdekében a kereskedők egyes csoportjai léptek fel a leghatározottabban. Az 1892 márciusában kiadott újabb végrehajtási rendelet tanúsága szerint ezek a csoportok sikeres mozgalmat indítottak az engedélyezett munkák időhatárainak kiterjesztésére, tovább csorbítva a vasárnapi munkaszünet kötelező jellegét.

A minisztérium a következő években újabb rendeletekkel növelte a szünet alóli felmentések számát. A kereskedelem munkaszünetén 1903-ban változtatott ismét, amikor a korábbihoz képest könnyebben érvényesíthető elv alapján, mindössze a napi ételmezés körébe eső cikkek árusítását engedélyezte délelőtt 10 óráig. 1914-ben újabb kísérletet tett a vasárnapi munkaszünet törvényhozási úton történő elrendelésére, az 1891. évi törvényt azonban nem követte újabb munkásvédelmi rendelkezés. A századfordulóra a hazai szociálpolitikában a munkásbiztosítás irányzata erősödött meg, azaz a szociális juttatások nem az állampolgári jogokhoz, hanem a munkaviszonyhoz kapcsolódtak.¹³⁵ Azaz hiába jelent meg több területen a munkavégzés és a gazdasági haszon korszerűbb szemlélete, a hazai vállalkozók a munkásvédelmi szabályok elutasításával sikeresen hátrították el a munkaadó és a munkás közti magánjogi viszonyba való törvényi beavatkozást, s ezáltal a korszerű munkajog, a sztrájkjog és a szakszervezeti jog kifejlődését is hosszú időre hátráltatták.¹³⁶ Jóllehet a vasárnapi munkaszünet bevezetése során az ipari és a kereskedelmi vállalatok differenciálatlan szemléletéből eredő hiányosságok is megmutatkoztak – azok mérlegelése után került sor 1891-ben a kisipar vasárnapi munkaszünetének kiiktatására –, a jogalkotás a tapasztalatokat később kevésbé kamatoztatta, s ennek köszönhetően Magyarországon, ellentétben más országokkal, a hazai iparszerkezetben jelentős volumenű kisiparnak és kiskereskedelemnek az ipar és a kereskedelem más ágazataitól eltérő szabályozása sem valósult meg.¹³⁷

135 Heller F.: Magyarország socialpolitikája i. m. (21. jz.). A munkásbiztosítás irányzata előtérbe kerülésének okaira ld. Bódy Zs.: A „szociális kérdés” i. m. (21. jz.). Ld. még Gyáni Gábor: A szociálpolitika első lépései hazánkban: Darányi törvényei. In: *Új: Történelemszempontok*. L'Harmattan, Bp., 2002. (A múlt ösvényén) 209–220.

136 Az első munkajogi törvény 1937-ben született: Magyar Törvénytár. 1937. évi törvények. Jegyzetekkel ellátta Degré Miklós–Várady-Brenner Lajos. Franklin, Bp., 1938. (Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár) 172–178. 1937:21. tc. A munkaviszony egyes kérdéseinek szabályozásáról.

137 Susan Zimmermann: Védett és védelemben nem részesülő munkaviszonyok az iparosodás korától a világgazdasági válságig (Ausztria és Magyarország összehasonlítása). Korall 5–6. (2001. ősz-tél) 114–140.; Lackó Miklós: Ipari munkásságunk összetételének alakulása 1867–1949. Kossuth, Bp., 1961. 69–70.

ANIKÓ PREPUK
A SOCIAL LAW IN THE LABYRINTH OF STATUTE MAKING:
THE INTRODUCTION OF SUNDAY AS
HOLYDAY IN HUNGARY

In Hungary the state regulation of work was a relatively late development, and the framework of production based on private contracts had consequently lived on until the 1890s unaffected by laws and collective agreements. The evolution of liberalism in Hungary did not result in the emergence of social liberalism, and thus its representatives continued to expect the easing of social tension not from the state but, in the token of social self-care, from the independent initiatives of the different social groups.

It was in the beginning of the 1890s that the government tabled a bill concerning Sunday holiday as well as health and accident insurance. Among the first Hungarian social acts, the present study examines the conditions of the introduction of Sunday as holiday. It presents on the basis of ministerial documents, the contemporary press and parliamentary sources the consequences of the fact that in the absence of an effective theoretical-political movement, sensitive to the social question, and of considerable trade unions, the whole problem of social care, and of Sunday holiday as an important part of it, was taken on by the state bureaucracy. It analyses in detail the problem of how the effectiveness of this late-born protective social legislation was hindered by ministerial statutes authorising exemption from holydays, which played a key role within the system of Hungarian legal regulation. Namely, the prevalence of the state's social policies was hugely influenced by the fact that in the countries east of the river Elbe the state boasted an extraordinary power of statute-making, based on the autocratic principle of unrestricted state authority, which resulted in its turn in the wide discretionary powers enjoyed by the administration and the extensive legislative functions assumed by the executive.

The law which enacted in 1891 the suspension of industrial work on Sunday thus suffered from a basic weakness, which stemmed from the fact that the authority to regulate holydays was divided between the parliament and the ministries. Although the need to curb the power enjoyed by the latter emerged frequently in the course of legislation, such criticism failed to prevail against the legal procedure based on the autocratic interpretation of the law. The compulsory nature of the law was greatly diminished by the regulation of exemptions from holydays through statutes, which, in the absence of a definition of protected professional groups, made possible the unlimited alteration of the categories liable to exemption.